

NOKTALAMA İŞARETLERİNİN TARİHİ

Faysal Okan ATASOY*

ÖZET

Bu çalışma noktalama işaretlerinin tarihini ele almaktadır. Batıda noktalama işaretlerinin tarihi üzerine yapılmış olan araştırmalar ile Türkçede noktalamayı ele alan çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca, Osmanlı dönemi ve sonrasındaki çalışmalar ve imla kılavuzları taranarak noktalamanın Türkçedeki seyri de incelenmiştir. Çalışmada, noktalama işaretlerinin doğuşu ve ilk zamanlardaki kullanılış amaçlarına da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Noktalama İşaretleri, noktalama, noktalamanın tarihi.

THE HISTORY OF PUNCTUATION MARKS

ABSTRACT

This study, that is on the history of punctuation marks; is prepared basing on some researchs which about history of punctuation in the West, and about Turkish punctuation customs and also its first usages in Turkish. Besides, it investigates adventure of punctuation marks in Turkish by scanning style manuals and Works that were studied in Ottoman Turkish and after. This work, focused on that when/why the punctuation marks were created, and where were located in the texts, and also studied aims of usages in the past.

Key Words: Punctuation Marks, punctuation, history of punctuation.

---

* Dr., Uluborlu Cumhuriyet Anadolu Lisesi, foatasoy@hotmail.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Giriş¹

Noktalama işaretleri, yazarın anlatmak istediği düşünceye ya da paylaşmak istediği duyguya okurun rahatlıkla ulaşmasını sağlayan yol işaretleridir. Noktalama işaretleri, ilk olarak, karışabilecek olanı ayırmak, *karışmayı önlemek* için kullanılmıştır. Daha sonraları duyguların aktarılmasına yardımcı olacak işaretler geliştirilmiştir. Hem öbür dillerde hem de Türkçede bugüne kadar noktalama işaretlerinin değişik şekillerde, farklı mantıklarla aynı amaç için kullanıldığı görülür. Bu amaç, anlatılmak isteneni doğru bir şekilde anlatabilmektir.

Noktalama işaretleri yazının icadından beri, belirli bir düzene sahip olmasa da, vardır. Antik çağda kitaplar müstensihler yoluyla çoğaltıldığı için metinlerin tashihine ihtiyaç duyulmaktadır. Satıcı okuyucusuna doğru nüshayı verebilmek için kopyası tamamlanan eserleri gözden geçirtmekte veya bu iş için, bugün olduğu gibi, tashihçi (*diortotai*) tutmaktadır. Noktalama işaretlerini yerleştirme ve paragrafları işaretler yoluyla belirleme işi tashihçinindir. İskenderiye’de ARISTARKHOS [MÖ 310-230]’un belli sayıda işaret kullanılmasını önerdiği söylenmektedir. Romalı Tarihçi SUTONIUS [70-130]’a göre bu işaretlerden 21 tane vardır. Bunlardan *d. Ple (gramme)* veya iki kollu çizgi (>), bir açıklamayı; *obelos* (= veya -) metnin arasına giren şüpheli mısrayı; *asterisk* (*) tekrarı; *antisigma* (⊃) sıra değişikliğini göstermektedir. İskenderiye’de üretilen metinlerde bu işaretler görülmektedir. Önceleri kelimeler de birbirine bitişik yazıldığı için okumak zordur, ancak Attika² nesrinde; ISOKRATES [MÖ 436-338] zamanında cümle sonlarına işaretler konmağa başlanmıştır. Attika *drama*’sında *paragraphos* yatay çizgiler // ile belirtilmiştir, bu işaret konuşmacıların değiştiğini de göstermektedir (Yıldız 2003, 37-38).

Batıda noktalama işaretleri matbaanın gelişmesi ile yaygınlaşmıştır. Matbaanın baskı işini yaygınlaştırması ile pek çok yayıncı kendince bir noktalama tarzı geliştirmiş, kimi yazarlar da noktalama için üslup kaygısıyla kendi tarzlarını yerleştirmişlerdir. Her iki durumda da basılan eserlerde veya yazarın kendi eserleri içinde *tutarlı* olup olmadığına bakılmıştır.

¹ Bu çalışma *Türkçede Noktalama Sorunlar Çözümler Teklifler* (Hazırlayan Faysal Okan ATASOY, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktorluk tezi, İstanbul 2009) adlı doktorluk tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Yunanistan’ın başkenti Atina’yı da içine alan bölge. 38° 5’ 0” Kuzey, 23° 30’ 0” Doğu.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Batı kültürünün tarihî dönemlerinde, noktalamanın yazılı metinlerde zorunlu kullanılışı çok eski değildir. FERREIRO ve PONTECORVO'nun aktardığına göre "Noktalama Batı kültüründe, M.S. VI'ncı yüzyıl gibi yakın zamanda yerleştirilmeğe başlanmıştır". Bu araştırmacıların PARKES'ten aktardığına göre, *Pause and Effect* adlı çalışmasında PARKES, önceki dönemlerde noktalamanın uzman okuyucunun sorumluluğunda olduğunu belirtmiştir. Aslında eski metinlerde noktalama yapılmamış, uzun bir süre kelimeler bile birbirinden ayrılmamıştır. Noktalama, aynı zamanda bir yorumcu olan *okuyucunun* görevi olarak görülmüştür. Okuyucu -metni sesli okuyabilmek için ve onun metnin anlamını iyi yorumlayabilmesini sağlayan durakların iyi bir şekilde yerleştirilebilmesi için- metni, noktalama işaretlerinin o zamanlar geliştirilme sürecinde olan değişik şekilleriyle işaretlemiştir (Saenger, 1995). Noktalamanın işlevi (...) kelimeler arasında düzenli bir şekilde boşluk konulması kuralı getirildiğinde değişmiş, ondan sonra noktalama daha çok metin düzenlemesiyle bağlantılı olmuş ve yazarın görevi olarak düşünülmeğe başlanmıştır (Ferreiro vd 1999, 544).

Noktalama işareti kullanılmayan metinlerin noktalanması sorunlarına değinen araştırmacılar, bazı araştırmacıların eski metinlerin okuru yanlış yorumlara sürükleyecek şekilde noktalanması yüzünden, eski eserlerin noktalanmaması gerektiğini savunmaktadır. NUNBERG (1990) de XVII. yy'dan önce yazılan İngilizce metinlerin, açık/kesin grafik işaretleri olmadan kendilerine özgü oturmuş cümle düzenine sahip olduklarını önemsemeyip sonradan noktalanması yöntemine karşı çıkar. Ortaçağ edebiyatı uzmanı olan CERQUIGLINI yirminci yüzyıl noktalamasının nasıl hile ile etkilendiğini, metni oluşturan eski yazarların asıl niyetlerine ihanet edildiğini ve değişik olan asıl metinlere, maksatlı bir şekilde, varsayılan yorumun hile ile kabul ettirildiğini iddia etmiş ve getirdiği örneklerle bu iddiasını ispata çalışmıştır. (Ferreiro vd. 1999, 544)³.

³ Ayrıca metin içinde geçen makaleler için bk. Saenger, P. (1995). *Leggere nel tardo medioevo* [=Reading in the late Middle Ages=Ortaçağ sonlarında okuma]. In R. Chartier, & D. Cavallo (Eds.), *Storia della lettura* (pp. 117–154). Bari: Laterza; Cerquiglini, B. (1989). *Eloge de la variante. Histoire critique de la Philologie* [=Praising variants. Critical history of the philology=Değişkenlere övgü. Dilbiliminin eleştirel tarihi]. Paris: Editions du Seuil; Cerquiglini, B. (1997). *Les signes obscures du folio* [=The obscure marks of the folio=Yaprağın belirsiz işaretleri]. *La punctuation. Le Discours Psychanalytique*, 18, 63–68.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Noktanın Tarihi

Bu işaret farklı şekillerle de olsa hemen her dilde değişik amaçlarla kullanılmıştır. Keşfedilen ilk ve en basit noktalama işaretidir. Antik çağda *distinctiones* adı verilen ve cümle bölümlerini ayırmaya dayanan noktalama sistemi kullanılmıştır. Bu sistemde yer alan noktalar (*punctūs*) satırın değişik yüksekliklerine konur, buna göre adlandırılır. Anlam bütünlüğü olan bir cümlecikten sonra veya tamamlanmamış yargı sonrasında kısa süreli duraklamayı göstermek üzere konan işarete *substinctio* adı verilmiştir. Öbür işaret *media distinctio*'dur. Bu işaret *colon* adı verilen cümle bölümünden sonra daha uzun soluklanma yerini göstermek üzere kullanılmıştır. İşaret satır çizgisinin biraz üstünde bir harf yüksekliğinin ortasına denk gelen yere yerleştirilmiştir. İşaretin kullanılış amacı olarak da anlamın tamamlandığı ama yargının henüz tamamlanmadığı yer olarak belirtilmiştir. Cümlenin tamamlandığı yere son duraklamayı göstermek üzere *distinctio* adlı işaret kullanılmaktadır. Bu işaret, satır çizgisinin üstünde *media distinctio*'ya göre biraz daha yüksekte yer alır. (Parkes 1992, 21-22). Bu noktaların kısmen yedinci yüzyıla ait eserlerde de görüldüğü söylenmektedir. Bu işaretlerin ISIDORE of Saville [560-636] tarafından yeniden düzenlendiği ve ISIDORE'un *subdistinctio*'yu virgül (comma) ile *media distinctio*'yu iki nokta üst üste işareti (colon) ile, *distinctio*'yu da nokta (periodus) ile değiştirdiği; bütün bu değişiklikleri yeni nesil okuyucuların işini kolaylaştırmak için yaptığı söylenmektedir (Parkes 1992, 303-304).

Türkçenin yazılı dille ifadesi boyunca *anlatımı bitirme*, *kesme* işini üstlenen değişik şekillerde işaretler kullanılmıştır. GABAIN, Uygur metinlerinde nokta, iki nokta ve az da olsa ikiden fazla nokta kullanıldığını, bu işaretlerin iki cümle arasında yer almasına rağmen çoğu zaman hiçbir işarete yer verilmediğini, bazen de eşit iki cümle arasında yer aldığını; Mani metinlerinin öbür metinlerden noktalarının kırmızı olmasıyla ayrıldığını belirtmiştir. (Gabain 1988, 11, Tekin 1997, 35)⁴ Mani metinlerinde nokta kırmızı bir daire içinde de yer alabilir (A. Koç 2008, 283).

Eski metinlerde kullanılan değişik işaretler bazı yerlerde göze hitap eden süslemeler gibi durmakta ise de çoğu zaman anlatımı kesmek için kullanılmıştır. Bazı manzum metinlerde mısra aralarında ayırıcı olarak kullanılan işaretler de vardır. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasını sağlamak, anlam bütünlüğünü korumak ve anlam karışmasını önlemek için de harekelenmesi ve noktalanması

⁴ Manihey alfabesi ile yazılan metinlerde noktalama Uygur alfabesindeki gibidir (Tekin 1997, 35).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

çalışmaları yapılmıştır. Burada bugün kullanılan noktalama işaretleri yerine harfler kullanılmıştır⁵. Avrupa’da Arap harfleriyle Türkçe basılan bazı eserlerde de noktalama işaretlerine rastlanmaktadır⁶.

Osmanlıcada işarete *nokta* adı yanında *kâti’â*⁷ (=kesen) adı da verilmiştir. bk. (Emre 2004, 18). ŞEMSEDDİN SAMİ [1850-1904] ve TAHİR KEN’AN, ikinci adı tercih etmişlerdir. bk. (Tahir Ken’an 2004, 43, Şemseddin Sami 1303 [1886], 22). İşaret yazım kılavuzlarında *nokta* adıyla ve hemen hemen aynı kurallarla görünür⁸.

Virgülün Tarihi

Anlam için son derece önemli olan virgül işareti Türkçeye Fransızcadan gelmiştir. Kelime Latince ‘küçük çizgi, şerit, değnek’ anlamlarına gelen *virgula*’dır⁹. Kelimenin Fransızca aslı *virgule* şeklindedir ve ‘yan çizgi, eğri çizgi, /’ (Merriam-Webster 1963, 993) anlamlarına gelmektedir. Almanda *komma*, İngilizcede *comma*¹⁰ diye adlandırılır.

İskenderiye’de milattan önce ikinci yüzyılda yaşayan Bizanslı dil bilgini ARISTOPHANES [MÖ 257-185/180?]’in geliştirdiği, ancak döneminde ve sonrasında pek yaygınlaşamayan üç noktalama işaretinden biri de satır çizgisinin yukarısına ortaya [·] yerleştirilen ve *media distinctio* olarak adlandırılan virgüldür (AbiFares 2001, 103, A. Koç 2008, 280). ABİFARES’e göre işaret *nokta*dan doğmuştur. Romalı yazıcılar taşa kazıyacıkları yazıları öncelikle fırçayla taş üstüne işaretlemektedir. Fırçanın taş üstünde bükülmesi sonucu noktanın alt tarafında oluşan küçük kuyruk, işaretin öbür noktalardan farklılık

⁵ Secâvendî tarafından hazırlanan noktalama düzeni için bk. T. Altıkulaç 2009, 268-269.

⁶ Bk. Türe ve Kut, 1996, 19.

⁷ ŞİNASI’nın “*nokta*” adlandırması için bk. A. Koç 2008, 285; **nokta** 1302 [1885], 76. Osmanlı şiirinde *noktanın* kullanılışı ve *noktanın* mazmun olarak kullanılışı için bk. Ü. Aslan 2008, 294-310.

⁸ **nokta** *İmlâ Kılavuzu*, TDK, ²1941, s. XLII - *İmlâ Kılavuzu*, TDK, ³1948, s. XLII; *İmlâ Kılavuzu*, TDK, ⁷1962, s. XXV; *Yeni Yazım Kılavuzu*, TDK, ⁸1975, s. 33; *Yazım Kılavuzu*, Dil Derneği, s. 54-57. Ayrıca bk. Aydın ve Meydan 1991, 17, Çotuksöken 2005, 31, Demiray 1992, 39, Gönülal 1961, 3-14; Karataş 1988, 22, Hengirmen 2001, 53; M. N. Özön 1963, XXIV, Sander 1956, 235, Tulum 1986, 42; *Eğitim Yayınları Yazım Kılavuzu*, 27.

⁹ *Virgula* Lat. küçültülmüş isim. ‘ince dal, sürgün, çubuk < *virga* ‘değnek, baston, dal’ (Nişanyan 2003, 485).

¹⁰ < Lat. *comma* “cümlelerin bir bölümü” > Geç Latin *comma* “cümlelerin bir bölümü” > Grek *komma* ‘parça, bölüm, kısım, dilim’ < *koptein* ‘kesmek’ 1. Cümle içinde, çoğu yerde ayırma işareti olarak kullanılan noktalama işareti. (Merriam-Webster 1963, 165).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

kazanmasını sağlamıştır (AbiFares 2001, 106). İşaretin bu şeklinin dokuzuncu yüzyıla kadar sürdüğü ve bugün kullanılan noktalama işaretlerine ancak bu tarihten sonra ulaşılmaya başlandığı, döneme ait eserlerden çıkarılmaktadır (Manguel 2002, 69). GLAISTER, virgülün bugünkü şeklinin, Yunan yazıtlarında 9. yüzyıldan beri kullanıldığı bilgisini verir (Glaister 1996, 107). On beş on altıncı yüzyıllarda matbaanın yaygınlaşması ile birlikte hem harfler hem de yazıda kullanılan diğer işaretler bugünkü şekillerini almağa başlamıştır (Parkes 1992, 50-61).

Önceleri, okuyucunun biraz duraklaması gereken yeri ve kısa süreli soluk alma yerini göstermek üzere değişik işaretler kullanılmıştır. Bu İşaretlerden biri de “ara verdirici değnek” diye çevirilebilecek olan *virgula suspensiva* / // / adlı işarettir (Parkes 1992, 45). XII-XIII’üncü yüzyıllarda kullanılan bu şekiller bugünkü eğik çizgiye benzemektedir. Bunun dışında bugünkü virgülün kurallarını karşılamak üzere kullanılan işaretlerden biri *punctus flexus* adı verilen işarettir: ʘ. İşaret cümle ortasında küçük duraklamaları göstermek için kullanılmıştır (Parkes 1992, 306). Virgül genellikle anlamın parçalanmasını (sense of disjunction) veya *yancümlenin* (comma) sonunda kısa süreli duraklamayı göstermek üzere kullanılmıştır. İşarete, 14. yy İtalyan yazmalarında ʘ (basık, kısa yarı dairemsi) şekliyle sık rastlanır, erken dönem basılı eserlerde de böyle görülür (Parkes 1992, 303). İşaret zamanla bugünkü şeklini almıştır.

Kelimeye Osmanlı Türkçesinde *fâsıla*¹¹ (=ayırıcı) karşılığı uygun görülmüştür. Türkçede virgül, batı tipi noktalama işaretlerinin ilk kullanıldığı eserlerde henüz yoktur. ŞİNASI Şair Evlenmesi adlı eserinde virgüli kullanmamıştır. İşaret, AHMET MİTHAT EFENDİ [1844-1912]’nin *Felâhâtı Beyle Râkım Efendi* adlı romanında da geçmez. Tanzimat döneminde yer yer *ve, ki* bağlaçlarından önce ve sonra virgül kullanılmıştır, bunda Fransızcanın etkisinden söz edilmektedir. Tanzimat döneminde virgüle hak ettiği yeri veren kişi ŞEMSEDDİN SAMİ [1850-1904] olmuştur (Kalfa 2000, 7-34).

Fransızcanın dil ve edebiyat üzerinde etkisini en çok gösterdiği dönem olan Servet-i Fünun dönemi [1896-1901], noktalama işaretlerinin hem kurallarına uygun yerli yerinde hem de yerli yersiz, savurganca kullanıldığı dönem olmuştur. Dönemin muteber yazar ve şairleri noktalamayı kurallarına uygun kullanmaya çalışmışlar, eserlerinde de tutarlı noktalama yapmışlardır. Noktalama işaretlerinin

¹¹ bk. Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23; Tahir Ken’an 2004, 43; **sekte** Mehmed Zihni, *Muktadab*, s. 2-3; **virgül** Uşaklıgil 1302 [1885], 75.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

dil bilgisi kitaplarında ayrıntısıyla işlendiği dönem, bu dönem olmuştur¹².

Virgül ilk zamanlar Fransızca okunuşuyla değil, Osmanlı aydınının pek çok kelimeye yaptığı gibi, adı da o günkü Türkçeye çevrilerek girmiştir. Tanzimat edebiyatı ve sonrasında kelime değişik adlarla anılmıştır. MUALLİM NACİ [1850-1893], ŞEMSEDDİN SAMİ [1850-1904]'nin noktalamaı ele alan eseri *Usûl-i Tenkit ve Tertib*'de virgül için "fâsıla" kelimesini teklif ettiğini, MEHMED ZİHNİ [1846-1913]'nin *al-Muntahab* adlı eserinde ise bu işarete "sekte" kelimesini uygun gördüğünü, kendisinin de "fâsıla" kelimesini tercih ettiğini yazmıştır (Muallim Naci 1310 [1893], 139). NACİ, söze ait olan akıcılık (selâset) ve anlama ait olan açıklığın (vuzuh) virgülle sağlanabileceğini, bunların sözün dayandığı iki önemli meziyet olduğunu ve kolayca okunamayacak, kolayca anlaşılacak sözün yazılmaması gerektiğini söyler. MUALLİM NACİ [1850-1893]'nin üzerinde durduğu bir nokta da "ve" bağlacı yerine "virgül" kullanılması konusudur. *Istılâhât-ı Edebiyye* adlı eserinde vav harfine karşılık "virgül" kullanılmasını isteyen NACİ, bununla birlikte bağlaç yerine her zaman virgül kullanmanın mümkün olmayacağını, virgül yerine de her zaman bağlacın kullanılmasının sakıncalı olabileceğini örneklerle açıklamıştır. MUALLİM NACİ'nin burada üzerinde durduğu iki önemli nokta, "selaset" (akıcılık) ve "vuzuh" (açıklık)'tur. Virgülün gereksiz yere kullanılmasının, duraksamaya sebep olacağına, bunun da akıcılığı bozacağına değinmiş, işaretlerin yerli yerinde kullanılmasını dilin inceliklerinden saymıştır. İşaretin Arap harflerinin sağdan sola doğru dizilmesinden dolayı Avrupalıların kullandığının tersine "ters virgül" şeklinde yazılmasını teklif etmiştir. Dönemin eserlerinde ters virgülün kullanıldığı görülür.

MEHMED ZİHNİ Efendi, virgül için "sekte" kelimesini tercih ettiğini söylemiştir: *Al-Muktazab* adlı eserinin "sarf" bölümünde diğer işaretlerin adlarına ilişkin teklifleri görülür:

"Bunlardan ma'dâ nidâ ve istifhâm ve nakl ve temsîl, tafsîl ve fasıl ve tevkif alâmeti olmak üzere şu işârâtı istimâle dahi lüzum vardır; (! ? . : •). Şuna : *noktateyn*, ve şuna ( ) *kulâmeteyn* ve şuna « » *nimmimeteyn* demelidir ki, önceki iki tırnak kesintisi ve ikincisi iki tırnak nişanı demektir. Şuna da , *sekte* demelidir. ve noktalısına ; *menkûte* denilmelidir." (Muallim Naci 1310 [1893], 141, Mehmed Zihnî 1332 [1913], 32). *Virgül için müfrîz* kelimesi de kullanılmıştır.

¹² Dönemin dilbilgisi kitaplarında görülen noktalama işareti kuralları için bk. Kalfa 2000, 38-43.

Bugün kullanılan noktalama işaretleri Türkçeye Tanzimat döneminde gelişen edebiyatla girmiş olsa da, dönemin yazarları tarafından virgül işaretine pek itibar edilmemiştir. O dönemde yaygınlaşmaya başlayan gazetelerde de işarete pek fazla yer verilmemiştir.

ŞİNASI Türkçe yazdığı manzumelerinde bu işareti kullanmamış, aynı manzumeyi çevirdiği Fransızcasında işarete yer vermiştir:

Pâdişâhânın odur pâdişeh-i lem-yezeli
Saltanat sürmededir kendiliğinden ezeli
Devlet-i hâssı üzre olunmuş bünyâd
Öyle devlet ki anın hükmüne olmuş münkâd
(Fransızca Terceme-i Meâli)
O grand Dieu, roi des rois, maître de la nature,
De toi-même régnant de toute éternité
Ton empire est fondé sur l'immortalité,
Empire que régite ta libre dictature.

- Tercümede gâipten hâzıra hitap olundu -
- Pariste Nazm olundu-
Ne gam uçup vatanımdan baîd düştümse
Yapar garîb kuşun âşiyânını Allah

(Fransızca Terceme-i Meâli)
Que m'importe que le malheur
Me sépare de ma patrie,
En l'Eternel je me confie,
S'est lui qui fait le nid de l'oiseau voyageur
(ŞİNASI, Terceme-i Manzûme, s. 25-27)

ŞEMSEDDİN SAMÎ [1850-1904]'nin virgülün kullanılacağı yerler ile ilgili kuralları Usul-i Tenkîr ve Tertîb adlı eserinde ayrıntısıyla işlemeden sonra işaretin yaygınlaştığı söylenebilir. Bundan sonraki dönemde işaret, gerekli olduğu yerler dışında gereksiz yerlerde de kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla işaretin kullanılması ile ilgili kurallar çoğalmış, cumhuriyet dönemindeki imla kılavuzları ile işaretin kuralları oturmağa başlamıştır. İşaretin daha çok okumada kısa bir süre durulacak yer göstermesi, cümlede birbirine benzer işi gören öğeler arasında ayırıcı olması ve cümlenin anlamına etkisi üzerinde durulmuştur¹³.

¹³ virgül *İmlâ Kılavuzu*, TDK, ²1941, xl; *İmlâ Kılavuzu*, TDK, ⁷1962, xxv; *Yeni Yazım Kılavuzu*, TDK, ⁸1975, 34. (Aydın ve Meydan 1991, 17, Çotuksöken

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Noktalı Virgölün Tarihi

Noktalı virgöl, Antik Yunan'dan beri kullanılmaktadır. Bugünkü şeklini İtalyan Rönesans bilgini Aldus MANUTIUS¹⁴ vermiştir (Woods 2006, 75). İşaret önceleri satır çizgisinin biraz yukarısında, ortada bir nokta olarak yer alırken zamanla yerini bugünkü şekline bırakmıştır.

PARKES, işaretin, ilk olarak Pietro BEMBO'nun *De Aetna* (1494) adlı eserinde görüldüğünü, BEMBO'nun bu işareti, bugünkü virgöl ile iki nokta üst üste işareti kuralları arası bir ayırıcı olarak kullandığını belirtir. İşaret ilk olarak *De Aetna* adlı eserin Aldus MANUTIUS tarafından yapılan 1494'teki baskısında kullanılmıştır (Parkes 1992, 49, 51, 86). Bugünkü şeklini MANUTIUS'un kullandığı döküme borçludur. Bu şekil değişmeden kullanılmamıştır.

Osmanlıcada işarete *müfreze*¹⁵ adı verilmiştir. Kural olarak da virgülden bir üst ayırıcı olarak yazılı metnin seslendirilmesinde virgüle göre biraz daha uzun soluklanılacak yeri gösterdiğine değinilmiştir. Cumhuriyet dönemi yazım kılavuzlarında işaretin noktalı virgöl adıyla ve aşağı yukarı birbirinin tekrarı kurallarla yer aldığı görülür¹⁶.

İki Nokta Üst Üste İşaretinin Tarihi

Göktürk ve Yenisey yazıtlarında kullanılan tek noktalama işaretidir. İşaretin yazıtlarda, kelimeleri birbirinden ayırmakta kullanıldığı, satır sonunu göstermek için kullanıldığı, bazı yerlerde de iki kelime arasında kullanılmayıp öbekler oluşturduğu görülmektedir. İşaret Uygur metinlerinde yan yana iki nokta şeklinde yer alır ve cümleleri birbirinden ayırmak için kullanılır (A. Koç 2008, 281-282). Arap harfli Türkçe metinlerde bu işarete rastlanmaz.

2005, 32, Eğitim Yayınları 1988, 28, Gönülal 1961, 56-75; Hengirmen 2001, 54, Karataş 1988, 23, M. N. Özön 1963, XXX, Sander 1956, 234; Tulum 1986, 43, Dil Derneği 2005, 57-67)

¹⁴ Aldus MANUTIUS, asıl adı Teobaldo MANUCCI [1450-1525], Venedikli matbaacı. İtalya - Sermoneta (Glaister 1996, 5).

¹⁵ **virgöl maa-nokta** Uşaklıgil 1302 [1885], 75; **müfreze** Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23 **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**; **müfreze** Tahir Ken'an 2004, 43); **noktalı virgöl** Emre 2004, 18; **menküta** Mehmed Zihni 1332 [1913], 2-3).

¹⁶ **noktalı virgöl** *İmlâ Kılavuzu*, TDK, ⁷1962, XXV; *Yeni Yazım Kılavuzu*, TDK, ⁸1975, 34; Aydın ve Meydan 1991, 19, Çotuksöken 2005, 34, Demiray 1992, 41, Eğitim Yayınları 1988, 29; Gönülal 1961, 76-88, Hengirmen 2001, 58, Karataş 1988, 27, M. N. Özön 1963, 30; Sander 1956, 235, Tulum 1986, 45, Dil Derneği 2005, 67-69.

İskenderiye’de yaşayan Bizanslı dil bilgini ARISTOPHANES [MÖ 257-185/180?]'in MÖ ikinci yüzyılda geliştirdiği ancak döneminde ve sonrasında pek yaygınlaşamayan üç noktalama işaretinden biri de satır çizgisine [.] yerleştirilen *subsdistinctio*'dur. Bu işaret bugünkü iki nokta (kısmen de virgül) görevinde kullanılmıştır (AbiFares 2001, 103). Yaygınlaşmayan ve tutarsız kullanılan bu işaretleme sistemi milattan sonra IV'üncü yüzyılda DONATUS [?-362?] tarafından *yazılı metinlerin yüksek sesle okunabilmesini kolaylaştırma* esasına dayalı olarak yeniden düzenlenmiş, fakat yeterli olmamış; sadece okunuşu değil yazıdaki karışıklığı giderme, karışmayı önleme, dikkat çekme, alıntıyı veya tahrifatı gösterme gibi amaçlara yönelik noktalama sistemi Benediktin rahiplerince geliştirilmiştir (AbiFares 2001, 103, A. Koç 2008, 280). İki nokta işareti de bu dönemden itibaren batı noktalamasında değişik adlarla ve şekillerde görünmeye başlamıştır. Bunlardan biri soluk yerlerini gösteren *punctus elevatus*'tur: *•, /*. PARKES, ortaçağa ait pek çok yazmada görülen bu işaretin yargının tamamlandığı ama anlatılmak istenenin henüz bitmediği yerde uzun duraklama (*major medial pause*) gerektiği uyarısını vermek üzere kullanıldığını belirtir. PARKES işaretin sözdizimi ve cümle anlamını etkilemeye dönük iş gördüğünü, cümlede anlatılanı tamamlayıcı açıklama getirdiğini; karşıt iki düşüncenin unsurlarını birbirinden ayırmak için kullanıldığını da tespit etmiştir (Parkes 1992, 69). Matbaacılıkta bu işaretin yerini *double-punctus* (iki nokta üst üste) işareti almıştır. XVI'ncı yüzyılda *punctus elevatus* adlı işaret noktalı virgül yerine kullanılmaya başlanmış ve bugünkü noktalı virgüle dönüşmüştür (Parkes 1992, 53). Hümanist kâtiplerce *birkaç kelimelik yan cümleden* sonraki duraklamayı göstermek için de kullanılmıştır (Parkes 1992, 304,307).

İki nokta üst üste işareti İngilizcede “kol, dal; kol ve bacak gibi vücuda eklemle bağlı organ; ağacın ana dalı” anlamlarına gelen Grekçe *colon* kelimesi ile adlandırılmıştır¹⁷. *Colon* kelimesi bir cümleye katılan yan cümle yerine de kullanılmaktadır. PARKES, işarete bu adın verilmesini cümle ortasında uzun duraklamaları veya anlamın ayrılması gereken yeri göstermek için kullanılmasına bağlamaktadır (Parkes 1992, 302).

¹⁷ Colon (iki nokta üst üste) cümlelerin üyesi, noktalama işareti (:), XVI. - L. *Colon* veya L. *Colon* - Gr. *Kolon* ‘kol, dal; kol ve bacak gibi vücuda eklemle bağlı organ/ağacın ana dalı’, ‘yan cümle’ (Onions, Friedrichsen ve Burchfield 1996, 191).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Osmanlıcada işarete *şâriha*¹⁸ (=açıklayan) adı verilmiştir. Yazım kılavuzlarında *iki nokta* adıyla ve aşağı yukarı aynı kurallarla yer almıştır¹⁹.

Üç Noktanın Tarihi

Osmanlıcada işarete “*nukât-ı takdîriyye*”²⁰ “*nikât-ı kat*” (Emre 2004, 18) adları verilmiştir. 1941 tarihli *İmlâ Kılavuzu*'nda üç nokta işareti *sıra noktalar* başlığı altında *üç nokta, satır noktalar* olarak ikiye ayrılmıştır. Kural olarak da *sözün anlamlı bir şekilde kesildiğini göstermek için; benzer örneklerin aynı hüküm içine sokulacağını göstermek için; isimleri söylemeden işaretlemek için* üç nokta kullanıldığı yazılmıştır. *Konunun değiştiğini göstermek için, söylenmeden atlanan şeyleri belli etmek için; bir veya iki satırın atlandığını göstermek için* ise *satır noktalar* kullanıldığı belirtilmiştir²¹. Kılavuzlarda bu işaretler için, *sıra noktalar, çok noktalar* gibi adlar da kullanılmıştır. Değişik adlandırmalar ve aşağı yukarı aynı kuralların kılavuzlarda aynen tekrar edildiği görülmektedir²².

GÖNÜLAL, işarete kesme noktaları da dendiğini söyler. İşaretin konuşmalarda kesik cümlelerde okuyan veya dinleyenin anlayışına bırakılan parçayı göstermek için; *falan, benzeri* gibi kelimeler yerine, benzer örneklerin çokluğunu göstermek için; alıntılarda konuyla ilgisi olmayan veya istenmeyen, atlanan yerleri göstermek için; söz içinde hatırlanamayan ve bu yüzden atlanan yerleri göstermek için; söylenmesi yakışık almayan kelimeleri andırmak için; kelimenin uzatılarak söylendiğini göstermek için; bir söz ya da eser hakkında bilgi verilirken hatırlanamayan bilgileri

¹⁸ Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23; Hata! Yer işareti tanımlanmamış.; Tahir Ken'an 2004, 43; *iki nokta* Uşaklıgil 1302 [1885], 76; Emre 2004, 18; *noktateyn* Mehmed Zihni 1332 [1913], 2-3.

¹⁹ *İmlâ Kılavuzu*, TDK, ²1941, XLI; *İmlâ Kılavuzu*, TDK, ⁷1962, XXV; *Yeni Yazım Kılavuzu*, TDK, ⁸1975, 34; Aydın ve Meydan 1991, 19, Çotuksöken 2005, 35, Demiray 1992, 39, Eğitim Yayınları 1988, 29; Gönülal 1961, 15-25, Hengirmen 2001, 59, Karataş 1988, 28, M. N. Özön 1963, XXXI; Sander 1956, 236, Tulum 1986, 45, Dil Derneği 2005, 69-71.

²⁰ Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23; Tahir Ken'an 2004, 43.

²¹ *İmlâ Kılavuzu*, TDK, Ankara ³1948, s. XLI-XLII (Üçüncü baskı).

²² “Sıra noktalar iki türdür: **üç nokta, satır noktalar**.” TDK 1941, XLI, TDK 1962, XXVI, TDK 1975, 34; **üç nokta** Aydın ve Meydan 1991, 19, Gönülal 1961, 26-36, Hengirmen 2001, 60, Karataş 1988, 29; Çotuksöken 2005, 35, Demiray 1992, 40, Eğitim Yayınları 1988, 30, M. N. Özön 1963, XXXI; Sander 1956, 236, Tulum 1986, 46, Dil Derneği 2005, 71-73; ayrıca bk. **çok noktalar** Gönülal 1961, 37-42; **sıra noktalar** Eğitim Yayınları 1988, 31; “**satır noktalar**” M. N. Özön 1963, XXXI.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

göstermek için kullanıldığını; sonunun getirilmesine gerek duyulmayan cümle ya da kelimelerden sonra konduğunu; portre ve dekorlarda *daha neler neler, daha buna benzer, benden bu kadari öte yanını siz düşünün* yerine kullanıldığını belirtmiştir (Gönülal 1961, 26-36).

GENCAN, üç nokta işareti için *susma noktaları* adını vererek işaretin değişik anlamları ve durumlar sebebiyle susma yerine kullanıldığını göstermiştir. İşaretin kullanıldığı yerler ve sebepleri derin ve sarsıcı duygulanmalar, coşkular yüzünden; söylenmesinde, utanç duyulan sözler yüzünden; eşitlerin çokluğu yüzünden veya hepsini saymanın gereksizliği yüzünden; sözün gelişinin sözün geri kalanını söylemeyi gereksiz kılışı yüzünden şeklinde sıralanmıştır (Gencan 2001, 599).

ZÜLFİKAR, üç nokta işaretinin yanında *çok nokta, sıra nokta* ve *çok noktalar* diye ayrı ayrı adlandırılan işaretlerin de aynı işaret adı altında incelenmesini teklif ederek, kuralları üç nokta altında belirlemiştir. Daha öncekilerde görülen kurallar yanında, telefon veya başka araçlarla kaydedilen konuşmalarda, iyi duyulamadığından anlaşılammış sözlerin yerini göstermek için; karşılıklı konuşmalarda sözün diğer konuşan tarafından kesildiği yeri göstermek için üç nokta işaretinin kullanıldığını; imtihan soru kâğıtlarında doldurulması için boş bırakılan yerlere de sıra noktaların konduğunu belirtmiştir (Zülfikar 1985, 153-155).

2008 tarihli *Yazım Kılavuzu*'nda yukarıdaki kurallar yanında "ünlem ve seslenmelerde anlatımı pekiştirmek için" kullanılacağı da belirtilmiştir (TDK 2008, 38-39). Öbür kılavuzlarda üç nokta ile ilgili kurallar aşağı yukarı birbirinin tekrarıdır.

Soru İşaretinin Tarihi

Soru işareti, öbür noktalama işaretleri gibi, antik çağdan beri değişik şekillerde kullanılmaktadır. İşaretin batı noktalamasında en eski şekillerini (· · · ? ·) tespit eden PARKES'e göre yazılı kaynaklarda yaygın olarak geçer ve cevap bekleyen (*interrogatio*) soruların sonunu göstermek üzere kullanılır. 1581 tarihli bir basmadan verdiği örnekle *percontatio* adı verilen ve cevap beklemeyen soru cümlelerinin sonuna ters soru işareti (· · ·) konduğunu göstermiştir. Bu soru işaretinin retorik amaçlı kullanıldığını ve bilgi araştırmaya dönük olmayan, cevap istemeyen soruların sonunda konduğunu belirtmiştir. İşaretin bu şekli XVII'nci yüzyılın başlarında kaybolmuş, bu yüzyıldan sonraki eserlerde görülmemiştir (Parkes 1992, 218-219).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

İspanyolcadaki farklı kullanımın XVIII'inci yüzyılda başladığını, Madrit'te toplanan *Real Academia Española*'nın 5 Mart 1754'te soru işaretinin ters şeklinin (¿) soru cümlesinin başına, düz şeklinin (?) de sorunun tamamlandığı yere konmasını kararlaştırdığını; bundan sonra basılı eserlerde hatalı kullanışların yanında kurala uygun kullanım örneklerinin de görülmeğe başladığını belirtir (Parkes 1992, 56; 306). İşareti Corbie manastırı kâtiplerinin ve Charlemagne (Şarلمان) Kraliyet kütüphanesi kâtiplerinin keşfettikleri de söylenmektedir. İşaret ses tonunun değiştirilmesi gerektiği yeri, sözün yüksek veya yükselen tonla okunması gerektiği yeri göstermek üzere kullanılmıştır. İşaretin dokuzuncu yüzyıldaki şekli, müzik notaları arasında titreyerek yükselen ses çizgisine benzetilmiştir: *Ubi uadis?*²³. İşaretin on ikinci yüzyılın ilk çeyreğine ait eski gotik yazmalardaki şeklinin *uifraur.*²⁴ önceki şekli ile sonraki şekillerine geçişi yansıttığı görülmektedir.

Lynne TRUSS soru işaretinin erken şekillerini ALBINUS'a [735-804] dayandırır (Truss 2006, 76). TRUSS, 700'lü yılların sonlarında görülen *punctus interrogativus* adlı bu işareti "sağdan sola doğru yükselen, şimşek parlaması" olarak tarif etmiştir: . Romalı dilbilimci DONATUS [?-362?]'un noktalama sistemine göre ortaçağın ilk devresi boyunca sadece, değişik büyüklüklerde noktalar kullanılmıştır. Erken dönem soru işareti bu noktaların süslenmesiyle elde edilmiş ve belki de sesin yükselen tonunu göstermek üzere bu şekilde düzenlenmiştir. İşaretin Latince *quaestiō* kelimesinin ortaçağ boyunca kullanılan *Qo* şeklindeki kısaltmasından çıkmış olabileceği de söylenmektedir²⁵. *Q* harfinin yukarıya ve *o* harfinin de bunun altına yazılması ile oluşturulduğu farz edilen işaretin zamanla bugünkü şeklini almış olabileceği de belirtilmektedir. İşarete "question mark" adını Lee COLEMAN'ın verdiği de söylenmektedir (Truss 2006, 76). İşaretin soru tonlamasını gösterir şekilde oluşturulması fikrini destekleyecek bir benzerlik de Ermeni alfabesindeki şekli (՞)'dir.

²³ Soru işaretinin 9. yüzyıldaki görünüşüne örnek: "Ubi uadis?" olarak okunan bu cümle, *Lives of the Fathers* adlı eserden (Brussels, Bibliothèque Royale MS 8216-18, f. 85, From Steffens, 1929) Dianne.TILLOTSON «Punctuation.» <http://medievalwriting.50megs.com/scripts/punctuation/punctuation2.htm> adresinden alınmıştır.

²⁴ Örnek metin, *Life of St Mildred* (British Library, Cotton Vespasian B XX, f. 167b). (New Palaeographical Society 1906) Dianne.TILLOTSON «Punctuation.» <http://medievalwriting.50megs.com/scripts/punctuation/punctuation2.htm> adresi yoluyla alınmıştır.

²⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Question_mark adresinden alınan bu bilgide "BREWER, E. C. *Dictionary of Phrase and Fable*, 1870 (rev. 1894)" künyeli eserin 'Punctuation' maddesine gönderme yapılmaktadır. Bilginin doğruluğu kontrol edilememiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/2 Spring 2010

Türkçede soru işareti Tanzimat döneminden beri kullanılmaktadır (A. Koç 2008, 284, Kalfa 2000, 329). Osmanlı Türkçesinde *istifhâmiyye*²⁶ diye adlandırılmıştır. Soru işaretinin Osmanlı Türkçesi metinlerinde kullanılması Servet-i Fünun döneminde yaygınlık kazanmış ve ŞEMSEDDİN SAMİ [1850-1904]'nin *Usul-i Tenkit* adlı eseriyle kuralları da oturmağa başlamıştır.

İşaretin Harf İnkılâbı (1928)'ndan sonraki kullanılış kuralları öncekilerle benzerlik gösterir. *İmla Kılavuzu*²⁷, nun ikinci baskısında soru işaretinin *soru anlamı gösteren cümle veya kelimedenden sonra konacağı; söz içinde yay içine alınmış soru işaretinin şüphe ifade etmek üzere ve anlatılmak istenenin anlaşılmadığını göstermek üzere kullanıldığı* belirtilir. Bunun yanında *şaşma, anlaşılamayana sorma* gibi duyguların *aşırılığını* göstermek üzere birden fazla soru veya ünlem işareti kullanılabilceği geçmektedir. 2008 yılında basılan *Yazım Kılavuzu*'nda soru işaretinin kullanıldığı yerler *soru bildiren cümle veya sözlerin sonuna, soru tonundaki sözlerin sonuna, bilinmeyen kesin olmayan veya şüpheli olan bilginin arkasına* konacağı şeklindedir. Kılavuzda *-IncA* anlamında kullanılan *-mI* ekinden sonra soru işaretine gerek olmadığına dair bir uyarı yer almaktadır. Soru ifadesi taşıyan sıralı ve bağlı cümlelerde soru işaretinin sona konacağı kuralına da yer verilmiştir (TDK 2008, 39-40). Yazım kılavuzlarında soru işaretinin kullanıldığı yerlere ilişkin bilgiler aşağı yukarı birbirinin tekrarı niteliğindedir²⁸.

GÖNÜLAL'ın *Noktalama* adlı eseri soru işaretinin kullanıldığı yerlere ilişkin geniş bilgi veren bir çalışmadır. Eserde soru işaretinin kullanıldığı yerler, Mehmet Ali AĞAKAY'ın soru cümleleri ile ilgili terimleri esas alınarak sınıflandırılmış ve bu sınıflamaya göre verilmiştir. Eserde soru cümlelerinin geçtiği metinler uzun tutulmuş ve böylece soru cümlesi ile verilmek istenen anlamın tam anlaşılması hedeflenmiştir. GÖNÜLAL, Türkçede sorunun cevap alınmak üzere söylendiğini ve biçim olarak belli kalıpları olduğunu belirtmiştir. Soru düzeninde olmadığı hâlde soru anlamı taşıyan cümleler bulunduğu

²⁶ Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23; *istifhâm alâmeti* Uşaklıgil, 1302 [1885], 77; *nokta-i istifhâm* Tahir Ken'an 2004, 43, Emre 2004, 18; Direktör Âli Bey'in "*nokta-i istifhâm*" adlandırması için bk. A. Koç 2008, 285.

²⁷ *İmla Kılavuzu*, TDK ²1941, XLII.

²⁸ Bk. TDK, ²1941, XLII; TDK, ³1948, XLII; TDK, ⁷1962, XXVI; TDK, ²1966, 35-36; TDK, ⁵1970, 35; TDK, ⁸1975, 35; TDK, ¹⁰1980, 43; TDK, ¹¹1981, 37; TDK (Hasan EREN), 1988, 31-32; Tulum 1986, 47-48; Atlıhan 1975, 20; Dergâh Yayınları 1981, 28, Karataş 1988, 29-30; Demiray 1992, 42, Eğitim Yayınları 1988, 31-32, M. N. Özön 1963, XXXII-XXXIII; Gariboğlu 1988, 80-81; Karabıyık 1987, 21, Dereli, 38; Sander 1956, 236; Aydın ve Meydan 1991, 21; Çotuksöken 2005, 36; Dil Derneği 2005, 73-74.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

gibi, kuruluş bakımından soruya benzeyen ama soru sormak yerine düşünce aktaran cümleler bulunduğunu da söylemiştir. GÖNÜLAL, soru cümlelerini üç ayrı başlık altında toplamıştır: Birinci başlık *asıl soru, edatlı soru, karma soru, seçmeli soru ve zincirleme soru* alt başlıklarına ayırdığı *gerçek sorular*; ikinci başlık *asıl kapalı soru ve yarı kapalı soru* şeklinde ikiye ayırdığı *kapalı sorular* ve son olarak *tersine sorulu anlatış, tersine sorulu genelleme, hikâye soruları, şaşma soruları, dilek soruları, soru şekilli ulaçlar, sorulu ikizlemeler* alt başlıklarına ayırdığı *soru şekilli anlatışlardır*. Bütün bu başlıklar altında işlediği soru cümlelerinde GÖNÜLAL, soru işaretinin kullanılmasında anlama öncelik verilmesi gerektiğini ileri sürer. Cümlenin biçim bakımından içinde soru ögesi taşımasına rağmen anlamının önemli olduğunu; cümle, cevap beklemeyen bir anlama sahipse sonunda soru işareti kullanılmasına gerek olmadığını, *alay, taşlama, şaka, yerme, küçültme* anlamı vermek üzere yay içinde soru işareti (?) konduğunu, bazı yazarların ise soru işareti yerine ünlem koyduklarını belirtmiştir (Gönülal 1961, 43-55). Bu görüşlere başka araştırmacılarda ve kılavuzlarda da rastlanır²⁹.

Cümlede anlatılmak istenen ne olursa olsun bu anlam soru yoluyla sağlanmışsa cümlenin sonuna soru işareti konmalıdır. Bu, karışıklığı önleyecektir.

Soru işaretinin kullanılmasına yer veren bir çalışma da Haydar EDİSKUN'un *Türk Dil Bilgisi* adlı eseridir. EDİSKUN, soru cümlelerinin sonuna konacak işareti soru işareti olarak belirlerken *genel olarak* ifadesini kullanmış ve istisnalar olduğunu ima etmiştir. Çalışmada dört kurala yer verilmiştir (Ediskun 1963, 371). Kurallarda birden fazla sorunun art arda sıralandığı cümlelerde soru işaretinin sona konacağı, aralara da virgül konacağı söylenmektedir. *Vasitasız soru cümlesi* diye adlandırılan *gelecek mi bilmiyorum* benzeri cümlelerin sonuna nokta konması gerektiği belirtilir. *Gelecek mi?* sözünden sonra bir soru işaretinin kullanılması durumunda (*Gelecek mi? Bilmiyorum.*) cümlenin "*Gelecek mi dedin. Bunu bilmiyorum.*" anlamına geleceği ve

²⁹ Alay, küçümseme anlatan sözün arkasına yay içinde soru işareti konur: *Ne kadar güzel (?) kadın*. (Erer 1973, 17). Süer EKER, emir cümlelerine *kibarlık* katmak için sorulu emir cümlesi kurulabileceğini yazdıktan sonra, sorulu emir cümlelerini ünlemle işaretlemiştir: *Oturur musunuz! Oturmaz mısınız! Oturur muydunuz! Oturmaz muydunuz!* örneklerini vermiştir (Eker 2003, 393). Yine soru işaretinin *tecahül-i arifane* sanatındaki kullanımında amaç soru sormak olmadığı için sonuna soru işareti konmayacağını belirtmiştir. EKER, sorulu anlatımda sözü daha çarpıcı biçimde söyleme çabası olduğunu, bunların sonuna ünlem veya ünlemle birlikte üç nokta kullanılabileceğini belirtmiş ve "*Hepimiz Atatürk'ü örnek almıyor muyuz! . . . Yürekllerimiz O'nun eserini yaşatmak için çarpıyor mu! . . .*" örneklerini vermiştir (Eker 2003, 466). Dil Derneği *Yazım Kılavuzu*'nda da ünlem ve soru işaretlerinin birlikte kullanılabileceği belirtilmektedir. bk. Dil Derneği 2005, 73.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

soru işaretinin anlamı değiştireceği de anlatılmıştır. EDİSKUN, *Vasıtasız soru cümlesi* adını verdiği cümlelerin birden fazla soru içermesi durumunda aralara virgül, sonuncunun sonuna da soru işareti konmasında yazarları serbest bırakmıştır:

Gelecek mi, gelmiyecek mi? bilmiyorum.
Gelecek mi, gelmeyecek mi bilmiyorum.

Birinci cümledeki noktalama EDİSKUN'un teklifidir. Cümle arasında geçen soru işareti okuyucuyu tereddütte bırakacağından pek uygun düşmemiştir. EDİSKUN'un *konulsa da olur konulmasa da demesi* burada soru işaretinin kullanılmasına gerek olmamasındandır.

Soru işaretinin kullanılmasını bol örnekle inceleyen bir çalışma da Hikmet DİZDAROĞLU'nun *Tümcebilgisi* adlı eseridir. DİZDAROĞLU, soru cümlelerini yapılarına ve anlamlarına göre ayrı ayrı incelemiştir. Türkçede soru cümlelerinin soru takısı *mi* ile, *soru sıfatlarıyla*, *soru zamirleriyle*, *soru zarflarıyla*, *soru edatlarıyla* ve *tonlama* ile kurulduğunu söyler ve bunlara örnekler verir. Soru cümlelerini sayıları ve kuruluşları bakımından *yalın soru*, *karma soru*, *zincirleme soru* olarak sınıflandırır ve soruların cümle öğeleriyle ilişkisini, cümlenin yüklemine göre soru yapılarını ayrı ayrı inceler. Çalışmanın noktalamayı ele alan kısmı soru cümlelerinin anlam özelliklerini incelediği bölümü ve *soru cümlelerinin yazımı* bölümleridir (Dizdaroğlu 1976, 305-324). Burada soru cümlelerini *onaylatma*, *reddetme-yalanlama*, *olasılık ve ikircimlik*, *beğenme-övme-yeğleme-yüceltme*, *şaşma*, *beklenmezlik*, *bilmezlikten gelme*, *bilinmezlik*, *imkansızlık-güçlük-güven*, *rıza-özür-buyruk*, *yakınma-başa kakma*, *üzüntü-acınma*, *güçsüzlük-yetersizlik*, *küçümseme-azımsama-önemsemezlik-alay*, *kendini küçük görme*, *kızma-azarlama-korkutma-meydan okuma*, *kınama-suçlama*, *yargıyı sınırlama*, *yargıyı genişletme-aşırılık*, *kesinlik*, *söze duygusallık kazandırma*, *özlem ve gereksizlik* anlamlarına göre, yine bu başlıklar altında sınıflandırmış ve soru cümlelerinin bunlardan başka anlamlarda da kullanılabileceğini belirtmiştir. Soru cümlelerinin yazılmasını ayrı bir bölüm hâlinde ele alan DİZDAROĞLU, *sorulu cümlelerin sonuna* soru işareti konması gerektiğini, birden fazla soru içeren ve bütün soruların aynı yüklemle bağlandığı sorularda aralara virgül konarak bu soruların birbirine bağlanabileceğini söyler. Bu cümlelerde soru işaretinin sona konduğunu, anlam bakımından birbirinden ayrılan sorular art arda sıralansa da aralara soru işaretinin konabileceğini söyler (Dizdaroğlu 1976, 318-324):

Ne yaptım? Neredeyim? Kiminle idim? Bilmiyorum.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/2 Spring 2010*

Aslında, bu cümlede soru işareti yerine virgül konga da olur:

Ne yaptım, neredeyim, kiminle idim bilmiyorum.

Yukarıdaki cümlede geçen virgüller soru işaretinin yerini tutar.

DIZDAROĞLU, *küçümseme, alay, yerme, taşlama, abartma* gibi anlamları göstermek üzere öbür çalışmalarda tekrarlanan soru işareti ünlem birliğini (!) yazarlardan örneklerle desteklemiştir³⁰.

KALFA, çalışmasında soru işaretinin kullanılacağı yerlerin bilinmesinde anlam biliminin ilkelerinin belirleyici olması gerektiğini söyler. Çalışmasında soru işaretinin kullanılacağı yerleri, cümlelerin soru anlamı taşımaya ve cümlelerin veya sözün vurgu yoluyla soru anlamı yüklenmesine bağlar. Şüpheli, doğruluğu kesin olmayan bilgilerin yanına da soru işareti konacağını belirtir. (Kalfa 2000, 329)

Ünlem İşaretinin Tarihi

PARKES, Latince *punctus admirativus, punctus exclamativus* kelimeleriyle adlandırılan ünlem işaretinin icadını Iacopo Alpoleio DA URBISAGLIA 'nın sahiplendiğini, işaretin ilk olarak XIV'üncü yüzyılın ikinci yarısına ait bir yazmada³¹ / ! şekliyle görüldüğünü söylemektedir (Parkes 1992, 306)³². Bu yüzyıldan itibaren işaretin kullanılmasını Coluccio SALUTATI [1331-1406] sağlamıştır.

Ünlem işaretinin İngiliz matbaasında XV'inci yüzyılda kullanılmaya başlandığı ve XVII'nci yüzyıl ortalarına kadar "*note of admiration* (=beğenme, hayranlık işareti)" olarak adlandırıldığı söylenmektedir. Bu yüzyıldan sonra *exclamation mark* olarak adlandırılmıştır. İşaretin Alman imlâsında bugünkü şekliyle, ilk kez 1797'de basılan Luther İncili'nde görüldüğü tespit edilmiştir.³³ Ünlem işareti, 1970'lere kadar daktilo tuşlarında tek işaret olarak yer almamış, işaretin yazılabilmesi için nokta ve apostrof (kesme) işaretinden yararlanılmıştır (Truss 2006, 135).

³⁰ Verdiği örneklerin kiminde soru işareti önde ünlem arkada (!), kiminde de bunun tersi (!?) görülmektedir. Bk. DIZDAROĞLU, *Tümcebilgisi*, s. 324.

³¹ Coluccio SALUTATI'nin *De nobilitate legum et medicine* adlı eserinin Paris'te yapılan kopyasında. bk. (Parkes 1992, 49)

³² İşaretin yukarıda görülen ilk şeklinin geçtiği metin için bk. Parkes 1992, 213.

³³ http://en.wikipedia.org/wiki/Exclamation_mark

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Osmanlıcada işarete *taaccübiye*³⁴ (=şaşıрма anlatan) adı verilmiştir. İngilizcede *exclamation*³⁵ mark olarak adlandırılır.

İmlâ Kılavuzu (1941)'nda işarete *nidâ* veya *ünlem* işareti denilmesi uygun görülmüş ve işaretin seslenmelerden; şaşırma, acınma, heyecan gibi duyguları anlatan sözlerden sonra konabileceği belirtilmiştir. Yay içine alınan ünlemin söylenen söze şaşırma ve inanmama anlamı yüklediği de kaydedilmiştir (TDK ²1941, XLII). İşaretin adı ve kullanıldığı yerlere ilişkin kurallar çok az değişmekle beraber öbür kılavuzlarda da aynen tekrar edilmiştir³⁶. Kurallar değişmemekle birlikte soru işareti ile ünlem işaretinin iç içe olduğu cümlelerin sonuna hangi işaretin getirileceği konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Cümleleri anlamları bakımından ele alarak inceleyen EDİSKUN bu konuda yazarlara karşı esnek davranmamıştır. EDİSKUN, cümle soru yoluyla kurulmuşsa, cümlemin anlamı ünlem olsa da, sonuna soru işareti koymuştur (bk. Ediskun 1963, 374-377). İhtar, sitem ve paylama anlatan ünlem cümlelerine örnek olarak verdiği "**Behey adam, neye kımıldamıyorsun yerinden?**" "**A çocuk, yazık değil mi vücuduna?**" "**Ayol, sen gene neler yapmışsın?**" "**Hey budala, bu kışta paltosuz dışarı çıkılır mı?**" cümlelerinin sonuna soru işareti (?) koymuştur. Bu cümleler iki cümleden oluşmuştur: ilki ünlem cümlesi, ikincisi soru cümlesi. Cümlelerdeki ünlem ifadesini kalın dizmiş, ve bunları arkalarından gelen cümleye bağlamak üzere virgöl kullanmıştır. Virgöl, ünlem işaretinin yerini tutmaktadır. Bu cümlelerden başka, sonuna soru işareti koyduğu ünlem cümleleri de vardır: **Yarabbi, ne güzeller yaratıyorsun? Vay (ay), siz burada mıydınız? Siz de gelecek misiniz yani? Ayol, seni hangi rüzgâr attı? Abe birader, olur mu bu? Hah (bah) buraya gelecek de ne olacak? Aman efendim, ben öyle söz söyler miyim?** Apansızlık, şaşırma, seslenme veya ilgiyi, dikkati çekme, küçümseme, reddetme anlamları ifade eden bu cümlelerde anlamın etkileyici bir şekilde aktarılmasını, cümlemin soru yoluyla kurulmuş olması sağlamaktadır. Bu yüzden sonlarına soru işareti koymuştur. EDİSKUN, genel olarak ünlem

³⁴ Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23; Tahir Ken'an 2004, 43; **taaccüp alâmeti** Uşaklıgil, 1302 [1885], 77; **nokta-i nidâ** Emre 2004, 18; "Bu işaretin bir tanesi nidâya, iki tanesi ta'accübe işaret eder" (Mehmed Zihni 1332 [1913], 2-3).

³⁵ *Exclaim* 'çığlık atmak, feryat etmek, haykırmak' [< XVI. yy - F. *exclamer* veya L. *Exclamâre*] *The Oxford Dictionary of English Etymology* (Onions, Friedrichsen ve Burchfield 1996, 334).

³⁶ *İmlâ Kılavuzu*, TDK, ²1941, **nida** s. XLII; *İmlâ Kılavuzu*, TDK, ⁷1962, **nida** veya **ünlem işareti** s. xxvi; *Yeni Yazım Kılavuzu*, TDK, ⁸1975, **ünlem işareti** s. 35; *Yazım Kılavuzu*, Dil Derneği, s. 75-76; **ünlem imi** Aydın ve Meydan 1991, 21, Çotuksöken 2005, 36; **ünlem işareti** Demiray 1992, 42, Eğitim Yayınları 1988, 32, Karataş 1988, 30, M. N. Özön 1963, XXXII; **ünlem** Gönülal 1961, 111-118, Hengirmen 2001, 62, Sander 1956, 236, Tulum 1986, 48.

Turkish Studies

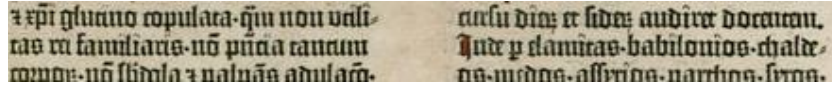
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

cümlelerinin sonuna ünlem işareti konduğunu, fakat cümlede hem *ünlem*, hem *soru* anlamı varsa, ünlem sözünden sonra virgül (,) veya ünlem işareti (!); cümlelerin sonuna da soru işareti (?) konması gerektiğini belirtmiştir. Ünlem cümlesinde sadece ünlem anlamı varsa, ünlem sözünden sonra virgül (,) veya ünlem işareti (!); cümlelerin sonuna da mutlaka ünlem işareti (!) konulur demiştir: “*Vah vah (,) (!) çok yazık oldu (!)*” (Ediskun 1963, 377)³⁷.

DIZDAROĞLU, ünlem cümlesinin öbür cümlelerden farklı olarak *duyguları* açığa vurmaya dönük olduğunu, bu yüzden de etkili bir söyleyişe sahip olduğunu söyler. Etkili anlatışa sahip olan bu cümleler tek kelimelik olabileceği gibi birden fazla kelimedenden oluşmuş ve tamamlanmış bir cümle de olabilir. Eserde ünlem cümleleri aktardıkları anlamlara göre ayrı ayrı ele alınmıştır (Dizdaroğlu 1976, 334).

Kısa Çizginin Tarihi

Aynı kelimenin bir satırın sonuna denk gelerek ayrılan hecelerini kelimeye bağlamaya yarayan fırça darbesi şeklindeki işarettir. Sonradan birleşik kelimeleri bağlamak için kullanılmıştır (Parkes 1992, 304). PARKES’in eserinde XII’nci yüzyıla ait eski yazmalarda harf büyüklüğünün ortasından başlayıp 30°’lik açıyla yükselen bir fırça darbesi şeklinde görülür.

İşaretin GUTENBERG [1398-1468] tarafından keşfedildiği bilgisi de verilmektedir³⁸; ancak bu bilgi matbaada ilk kullanan kişi olmasındandır. GUTENBERG 1455’te bastığı 42 satırlı *İncil*’de satır sonuna sığmayan kelimelerin hecesini bölerek kalan harfleri alt satıra dizmiştir. Bu harflerin üstteki kelimeye ait olduğunu göstermek üzere çift çizgi kullanmıştır. Böylece kitap sayfalarında satır sonları girintili çıkıntılı olmaktan kurtularak, güzel görünüm kazanmıştır. Kullanılan çizgiler 45-60°’lik açıyla yükselmektedir.

³⁷DIZDAROĞLU, ünlem cümlelerinin sonuna genellikle ünlem işareti konduğunu belirtmiş ve sıraladığı örneklerden sadece bir tanesinde soru işareti kullanmıştır. Buyruk cümlelerinin sonuna genellikle ünlem işareti konulur, zorunluluk olmazsa başka işaretler de kullanılabilir, demiştir. bk. Dizdaroğlu 1976, 353.

³⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Hyphen#Origin_and_history_of_the_hyphen

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Yukarıdaki resimde işaretin kullanılması ile kitap sayfasının kazandığı düzgünlük görülmektedir.

Osmanlıcada işarete *râbita*³⁹ (=bağlayan, tutturan) adı verilmiştir. Türkçede kullanılışı Latin Harflerinin kabulü (1928)'nden sonradır. Kılavuzlarda *kısa çizgi*, *küçük çizgi*, *birleştirme çizgisi* adları altında birbirine yakın kurallarla yer almıştır. TDK kılavuzlarında çizgi başlığı altında *kısa çizgi*, *uzun çizgi* ve *noktalı çizgi* adıyla üç türü olduğu belirtilmiştir⁴⁰. *İmlâ Kılavuzu*'nda satır sonuna sığmayan kelimenin alt satıra taşan parçasını (hecesini) bağlamaya yaradığına değinilir ve işaretin kullanılabilmesi için hecenin tamamlanması şartı getirilir. Kelimeler arasında (iki tarih veya iki millet arasında, iki şeyin ortaklığını göstermek üzere) birleştirme amaçlı kullanılan kısa çizginin de aynı çizgi olduğu belirtilir (TDK 1941, XLII).

Konuşma Çizgisinin Tarihi

Konuşma çizgisi bir inch (inç) uzunluğun altıda biri kadar (0,423 cm = 42,3 mm)'dir. İşaret küçük *m* harfi uzunluğunda olduğu için İngilizcede *em dash* diye adlandırılmıştır. İlk olarak 1455 yılında basıldığı tahmin edilen 42 satırlı *İncil*'de Johannes GUTENBERG [1398-1468] tarafından kullanıldığı ve dolayısıyla da işaretin onun

³⁹ Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23; Tahir Ken'an 2004, 43.

⁴⁰ **kısa çizgi** Aydın ve Meydan 1991, 22, Çotuksöken 2005, 37, Demiray 1992, 42, Eğitim Yayınları 1988, 32; Dil Derneği 2005, 76-77; "**küçük çizgi**" (**kısa çizgi**, **hyphen**) Gönülal 1961, 125-131; **kısa çizgi (birleştirme çizgisi)**, Hengirmen 2001, 69; **küçük çizgi** TDK, ²1941, XLII; TDK ⁷1962, xxvi; ÖZÖN, 1963, XXXIII; TDK, ⁸1975, 35); **birleştirme çizgisi** (-) Tulum 1986, 49; Yardımcı İşaretler başlığı altında.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

tarafından icat edildiği iddia edilmektedir⁴¹. PARKES, bazı yazmalarda aynı şekilli bir işaret olan *virgula plana* (=düz değnek) adlı işaretin cümle içinde son durak yerini gösterdiğinden bahseder (Parkes 1992, 307); ancak, bu işaret ile konuşma çizgisi arasında şekil benzerliği olsa da yazıda gördüğü iş bakımından ilgi yoktur.

Türkçede Tanzimat döneminde kullanılmağa başlanan işarete Osmanlıcada *fârîka*⁴² (=ayırın) adı verilmiştir. İşaret, kılavuzlarda *konuşma çizgisi*, *uzun çizgi*, *büyük çizgi*, *tire* gibi adlarla ve birbirine benzer kurallarla yer alır⁴³. Nokta ve uzun çizgi birliği bazı kılavuzlarda *noktalı çizgi* başlığıyla ayrı bir işaret olarak yer almıştır⁴⁴. TDK kılavuzlarında ise *çizgi* başlığı altında *kısa*, *uzun* ve *noktalı çizgi* olmak üzere üç türü olduğu belirtilmiş, *uzun çizgi* başlığı altında *konuşma çizgisi* ile ilgili kurallar yer almıştır. Konuşma çizgisinin kullanılacağı yerlerle ilgili kurallar hemen bütün kılavuzlarda aşağı yukarı aynıdır. Karşılıklı konuşmaların anlatı metninden ayrılabilmesi için satır başına alındığı ve sözlerin önüne çizgi konması gerektiği kuralına yer verilir. Tiyatro metinlerinde de rol adlarından sonra konuşma çizgisi konduğu, çizgiden sonra konuşmaların yer aldığı belirtilmektedir.

Eğik Çizginin Tarihi

Virgula suspensiva olarak da adlandırılan işaret, eski noktalama geleneğine uygun olarak, metnin okunmasını kolaylaştırmak üzere bir metin içinde kısa durağı veya duraklamayı göstermek üzere kullanılmıştır. PARKES, işaretin, önceleri metin içinde anlamlı bütün oluşturan yan cümlecikten sonraki durakları göstermek için kullanılırken, XIV, XV ve XVI'ncı yüzyıllara ait yazmalarda son durak yeri (nokta) hariç cümle içindeki kısa-uzun

⁴¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Hyphen> (Erişim günü: 21. 06. 2009, saat: 20:05)

⁴² ŞİNASI'nın "*hatt-ı ufkî*" adlandırması için bk. A. Koç 2008, s. 285.; (Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23; Tahir Ken'an 2004, 43); "*hat*" (Emre 2004, 18); "*uzun çizgi*" (Eker 2003, 461).

⁴³ **büyük çizgi** (konuşma çizgisi) TDK, ²1941 s. XLIII; **uzun çizgi** (TDK ⁷1962, **uzun çizgi** (konuşma çizgisi) s. XXVII; TDK, ⁸1975, 36; Aydın ve Meydan 1991, 22, Çotuksöken 2005, 38, Demiray 1992, 42, Hengirmen 2001, 70; Özön 1963, XXXIII; Dil Derneği 2005, 78; "kesri belirtilmemiş ya da bulunmayan (tam sayılı) ölçülerde, kesir yerine" Eğitim Yayınları 1988, 33; **noktalı çizgi** Aydın ve Meydan 1991, 22; **tire (uzun çizgi)** Gönülal 1961, 99-104; **çizgi** (konuşma çizgisi) Sander 1956, 237; **çizgi** (—) (Yardımcı işaretler başlığı altında. Tulum 1986, 50)

⁴⁴ **noktalı çizgi** TDK, ²1941, XLIII; TDK ⁷1962, XXVII; TDK, ⁸1975, 36; (rakam ya da harfle belirtilen bölüm başlıklarında) Demiray 1992, 42; Eğitim Yayınları 1988, 33; M. N. Özön 1963, XXXIV; **noktalı uzun çizgi** Dil Derneği 2005, 78.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

bütün durak yerlerini göstermek üzere kullanıldığını söylemektedir. PARKES, işaretin ikili şeklinin // bir cümlede, bir meselenin, bir bölümün, paragrafın veya bir şiirde kıtanın başladığını göstermek için ve cümle sonundaki duraklamayı göstermek için kullanıldığını tespit etmiştir. Ortasında nokta yer alan şekli / XIV'üncü yüzyılda *iki nokta üst üste* işareti yerine geçen *punctus elavatus* „ işaretinin kullanılmasını gerektirecek durumdan küçük, *virgül* yerine geçen *virgula suspensiva* / işaretini gerektirecek durumdan büyük durak yerlerini göstermek için kullanılmıştır (Parkes 1992, 307). İşaret ortaçağ boyunca virgül yerine kullanılmıştır. Bugünkü gibi “veya - ve/veya” anlamlarında kullanıldığı da söylenmektedir (AbiFares 2001, 107).

İşaret, Türkçede sayılar arasında ayırıcı olarak yer alır. Metin içinde kelimeler arasında *ve*, *veya* anlamlarında kullanılır. Şiirlerin düz yazıda satırlar arasında eğik çizgi yardımıyla yan yana dizilmesini sağlar. Bu kuralların yazım kılavuzlarında işarete verilen değişik adlar altında yer aldığı görülmektedir⁴⁵. Daktilo makinesinin kullanıldığı dönemlerde daktilo ile yazılan yazıların uzun olması durumunda sayfanın alt köşesine yan çizgi ve yanına iki nokta ./.. konularak yazının devam ettiği gösterilmiştir. Bunun kural olarak yer aldığı da görülür⁴⁶.

Çift Tırnak İşaretinin Tarihi

Tırnak işaretine ‘ördek adımı/ayağı’ anlamına gelen «duckfoot» kelimesi ile ‘alıntı, alıntı yapmak’ anlamlarına gelen «quotes» kelimelerinin birleşiminden oluşan «duckfoot quotes» adı da verilmiştir. Tırnak işaretlerinin Avrupa kıtasında kullanılan bir çeşididir. İlk olarak 1546’da Fransız matbaacı ve harf dökümcü Guillaume Le BÉ [1525-1598] tarafından bulunup kullanıldığı için onun adından mülhem *guillemets*⁴⁷ olarak da adlandırılır. Fransız matbaacılar üst ve alt şekillerini (“ „) kullanırken, Almanlar ve İsviçreliler önce kapatma tırnağını sonra açma tırnağını getirir: ».....« „.....“ (Glaister 1996, 149).

Çift tırnak işaretine *diple* adlı işaretlerin (>, >; “ ”) kaynaklık ettiği de söylenmektedir. Ok ucu şeklindeki bu eski işaret

⁴⁵ **eğik çizgi** Çotuksöken 2005, 38, Demiray 1992, 43, Dil Derneği 2005, 89, Hengirmen 2001, 71; **bölme** Yardımcı işaretler başlığı altında. Tulum 1986, 57.

⁴⁶ bk. Erer 1973, 21; **noktalı eğik çizgi** Demiray 1992, 43.

⁴⁷ “*Guillemet* kelimesi Fransızca *Guillaume* kelimesinin küçültme eki almış şeklidir. *Guillaume* kelimesi İngilizce *William*’la aynı kelimedir. ” <http://en.wikipedia.org/wiki/Guillemet> Erişme günü: 14. 07. 2009 saat: 13:09.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

sayfa kenarına yerleştirilir ve *nota* (birşeyi sonradan hatırlamak için konulan işaret) işareti sayılır. Metindeki bir şeye dikkat çekmek üzere sayfa kenarına yerleştirilen değerlendirme/eleştirme işareti olarak da kabul edilmektedir. İlk olarak kutsal metinlerden delilleri/ayetleri göstermek için ortaçağda kullanılmıştır. (İşaretin değişik şekilleri için bk. Parkes 1992: 169, 181, 283) Basılı kitaplarda satırın yukarısında ve tırnak işareti (inverted comma " ") şeklinde veya *guillemets* (« ») şeklinde görülür. Sonradan sayfa kenarlarından sayfa içine alındığı ve doğrudan aktarılan bölümleri göstermek üzere tırnak işaretleri gibi kullanılan noktalama işaretine dönüştürüldüğü, böylece *nota* işareti olmaktan çıktığı tespit edilmiştir (Parkes 1992, 303). İşaret »» ««, *diple*'ı temsil etmek üzere Fransız ve İtalyan matbaacılarca kullanılmış, Zamanla alıntıları ve doğrudan konuşma aktarmalarını göstermek üzere kullanılmıştır (Parkes 1992, 304).

XVIII'inci yüzyılın başlarında İngiliz matbaacılar, virgül işaretlerini *diple* adı verilen işaret kullanılarak değişikliğe uğratar ve yeni bir "alıntı işareti-tırnak işareti" adı verilen noktalama sembolüne dönüştürürler. İşaret alıntılarının başına ve sonuna konur, yüzyılın ortalarına doğru herkesçe kabul edilmeye başlanır. Aynı dönemlerde *diple* işareti ile yeni tırnak işaretlerinin aynı eser içinde kullanıldığı da olur. Bunun yanında yazarlar konuşmaları göstermek üzere satırbaşı yapıp başına çizgi koymaya da başlarlar. Tırnak işaretleri XIX'uncu yüzyıla kadar konuşmaları göstermek ve başka çalışmalardan yapılan alıntılarını belirtmek için kullanılır. Bazı yazarların üslup amaçlı olarak *diple* işaretini kullandıkları da görülür. Tek tırnağa XVIII'inci yüzyılın sonlarında rastlanır. Alıntılanan metin içinde başkasına ait sözlerin geçtiği alıntılarda çift tırnağın dışta, tek tırnağın içte kullanıldığı örnekler görülür. *Diple* adı verilen işaret XIX'uncu yüzyıla kadar Fransa'da hükmünü sürdürür. XVIII'inci yüzyılda yazılı metinlere başka dillerden yapılan alıntılarını göstermek için *eğik (italik)* yazı kullanıldığı, bunun yanında aynı dilden yapılan alıntılarda alıntının eğik gösterilmesi yerine *diple* işaretlerinin kullanılması gerektiği söylenir. 1750'den önce doğrudan konuşmaları göstermek üzere eserlerde sadece konuşmanın başladığı yere iki virgül (,) konduğu, konuşmanın bittiği yere ise işaret konmadığı görülür. Alıntıyı veya konuşmayı göstermek üzere bu işaret yeterli görülümüştür. XVIII'inci yüzyılın sonlarına doğru Fransız yazar ve matbaacılar doğrudan konuşma aktarmaları göstermek için içerlek yazma, önüne kısa-uzun çizgi koyma gibi değişik yöntemler kullanırlar. XIX'uncu yüzyılın başlarında İngilizlerin kullandığı bir yöntem olan alıntı gösterme yöntemini Fransa'da ilk olarak Balzac kullanır, bu da konuşmaları göstermek üzere satır başı yapıp konuşmayı çizgi ile başlatmaktır. Tırnak işaretlerinin vurgu amaçlı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

kullanılışının ilk örneklerini GOETHE [1749-1832] vermiştir. (Parkes 1992, 59-61).

İşaret, Türkçeye Tanzimat'tan sonra geçmiştir. Osmanlıcada işarete *mümeyyize*⁴⁸ (=seçici, ayırıcı) adı verilmiştir (Kalfa 2000, 322). Çift tırnak işareti (« »), alıntı aktarmada kullanılmıştır. Kılavuzlarda *İmlâ Kılavuzu* (TDK, ²1941)'nda belirlenen kuralların aşağı yukarı değişmeden kullanıldığı görülmektedir. Burada sayılan kurallar, *alıntı göstermelerde alıntılanan sözün başına ve sonuna konması, vurgulanmak istenen kelime, söz veya kitap başlığının makale başlığının tırnak içine alınmasıdır*. Bu kurallardan başka, *uzun alıntılarda her paragrafın başına açma tırnağı («) konacağı, alıntının tamamlandığı yere de tırnağın kapama şekli (»)'nin konacağı* sayılmıştır⁴⁹.

EKER, tırnak işareti ile ayraç arasında cümle içinde gördükleri iş bakımından fark olduğunu, bu iki işaretin karıştırıldığını belirtmiştir. Yay içine alınan sözlerin cümlelerin yapısına girmediğini yay içindeki söz kaldırıldığında cümle anlamında bir kayıp olmayacağını; buna karşılık tırnak işareti içindeki sözlerin cümle kuruluşunda öge olarak görev aldıkları için cümleden atılamayacağını, atılınca cümle anlamının bozulacağını söylemiştir (Eker 2003, 462)⁵⁰.

Tırnak işareti, anlatmaya bağlı edebî metinlerde (hikaye, roman, masal...) olayın *dolaysız konuşma* adı verilen yolla aktarılmasını sağlar. *Dolaysız konuşma*, metin içinde konuşmanın aynen aktarılmasıdır. Aktarma tırnak işaretleri ile olabileceği gibi, tırnaklar kaldırılarak konuşma çizgisi ile de verilebilir (Özünü 2001, 162).

Müzik çalarların ve bunlara benzer resimlerle ekranda görünen müzik çalma yazılımları üzerinde görülür. Kapatma tırnağı *ileri sar* (») ve açma tırnağı (*«) da geri sar* anlamına gelir.⁵¹

⁴⁸ Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23.

⁴⁹ Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23; Tahir Ken'an 2004, 43, Emre 2004, 18); **nimmimeteyn** (*nimmime*: 'tırnak üzerindeki beyaz leke'.) Mehmed Zihni 1332 [1913], 32. Ayrıca bk. **tırnak** TDK, ²1941, XLIII; TDK, ⁷1962, xxvii; TDK, ⁸1975, 36; Gönülal 1961, 89-98, M. N. Özön 1963, XXXIV, Sander 1956, 237; Demiray 1992, 43, Eğitim Yayınları 1988, 33, Hengirmen 2001, 63; **tırnak imi** Aydın ve Meydan 1991, 23, Çotuksöken 2005, 39, Dil Derneği 2005, 78-79) **tırnak işareti** Tulum 1986, 51; Karataş 1988, 31.

⁵⁰ EKER, son yıllarda çift tırnak yerine tek tırnak işaretinin kullanılmağa başladığını da belirtmiştir.

⁵¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Guillemet> *Erişme günü*: 14. 07. 2009 *saat*: 13:09.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Tek Tırnak İşaretinin Tarihi

Tek tırnak işareti ile ilgili bilgiler sınırlıdır. PARKES işaretin 18'inci yüzyıl sonlarına doğru İngiliz matbaasında dolaylı aktarmaları (*indirect speech*) göstermek için kullanıldığını söylemektedir. Aynı yıllarda basılan İngilizce kitaplarda tek tırnak içine alınan alıntının içinde yer alan başka bir alıntı çift tırnakla ayrılmıştır (Parkes 1992, 59-60).

Osmanlıcada rastlanmayan bu işarete, dönemin kılavuz kitaplarında da yer verilmemiştir. Bugünkü Türkçede kuralları oturan tek tırnak işaretinin kılavuzlarda görünüşü de yenidir⁵².

Yay İşaretinin Tarihi

İşaret Batıda *parenthesis* diye adlandırılır. Kelimenin “-in yanında” ve “yerleştirmek, koymak” anlamlarındaki Grekçe *παρένθεσις* (*paréntesis*) kelimesinden geldiği söylenmektedir. Kelime aslında işaretin içinde yer alan kelime, söz veya cümle için kullanılır. İşaret, bir pasaj içinde, arasına açıklayıcı veya tanımlayıcı/niteleyici kelime, söz veya cümleyi alır. Yay içine alınan söz, içinde yer aldığı cümlenin kuruluşuna girmez. Bu yüzden sözün etrafına yay, köşeli yay, kısa çizgi veya virgül konur; söz asıl metinden ayrılır⁵³.

PARKES, yay işaretinin ¶ ( ) 14. yy sonlarında geliştiğini ve araya sokulan meseleyi, konuyu, sözü asıl cümleden ayırmak için kullanıldığını söyler (Parkes 1992, 305). İşaretin ilk şekillerine ¶ İtalyan Hümanist Coluccio SALUTATI [1331-1406]'nin *De nobilitate legum et medicine* (1399) adlı yazmasında rastlanır (Parkes 1992, 49; 213). Bu ilk şekillerin çift hâlinde ¶ ( ) kullanılışına ise CICERO (Çiçero) [MÖ 106-43]'nin *Epistolae ad familiares* adlı eserinin 1428'de yapılan kopyasında rastlanır. Bu işaretler daha sonra *virgulae convexae* ( ) adı verilen işaretle yer değiştirmiştir. İşarete ERASMUS [1465-1536] tarafından “yarım ay şeklinde, soluk, kavisli yay”ı andırması sebebiyle ve insan tırnağına benzerliğinden yararlanarak *lunulae* adı verilmiştir. Bu işaretin ( ) kullanılmasını *Doctrina punctandi* adlı eserinde Gasparino BARZIZZA [1359-1431] tavsiye etmiştir. XV'inci yüzyıl İtalyan yazmalarında işaretin yerine eğik çizgi / veya iki nokta üst üste : işaretlerinin kullanıldığı da olmuştur (Parkes 1992, 49). İşaret XVI'ncı yüzyılda başlık kelimesinin

⁵² bk. **tek tırnak** Gönülal 1961, 108, Çotuksöken 2005, 40, Hengirmen 2001, 65, Dil Derneği 2005, 80) TDK, 2008, s. 44.

⁵³[http://en.wikipedia.org/wiki/Parenthesis_\(rhetoric\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Parenthesis_(rhetoric)) *Erişme günü*: 25/07/2009 saat: 17:14

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

arkasından gelerek kelime ile yorumu ayırmak için kullanılmıştır (Parkes 1992, 288). XVI-XVII'nci yüzyıllarda açma yayı (gözden geçirme amaçlı kullanılmış, aynı yıllarda tiyatro metinlerinde sahne-rol açıklamaları yay içine alınmıştır. XVII-XVIII'inci yüzyıllarda matbaacılar sayfa numaralarını yay içine almışlardır (Parkes 1992, 55).

Osmanlıcada işarete *mu'tariza*⁵⁴ (=karşı çıkan, itiraz eden) adı verilmiştir. ŞİNASI, *Şair Evlenmesi* adlı oyununda yay işareti içinde oyuncuların durumlarını gösterdiğini belirtmiştir (Şinasi 1960, 2).

Arap harfli eserlerde vurgu amaçlı kullanıldığı da olmuştur.

روسید رسمی غزته سنک یازدینغه کوره (ویتسیق) و (موهیلب)
 (سینسق) ایالتلرینده اولان ملکیده مأموراری بونن بویله عسکر
 قوماندانلری تحت اداره سینده بولنه جتدر وایالات مذکورده

1862 Tarihli *Ruznâmçe-i Ceride-i Havâdis*'ten alınan yukarıdaki parçada geçen yay işaretleri, eyalet adlarını vurgulamak için kullanılmıştır⁵⁵.

فانجلی « محمد حکمت » امضاسیله اداره خانه سزه وارد اولان
 بر مکتوبده دینلیورکه :
 غزته معتبره کزک (۱۰۱) نمرولی نسخه سی مندرجات فواید
 غایابی جمله سندن اوله رق (بر بوجک بواسی) سر لوحه سیله رسم
 و تهریفی مندرج بوجکک وجودی جنوبی فرانسه واسپانیانک شمالنه

Ma'ârif adlı bir gazeteden alınan yukarıdaki metinde ise bir yerde tırnak işareti ile öbür yerlerde ise yay ile vurgu yapıldığı

⁵⁴ ŞİNASI işaret için *mu'terize* kelimesini uygun görmüştür. Bk. (Şinasi 1960, 2); Ayrıca bk. A. Koç 2008, 285; Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23; Tahir Ken'an 2004, 43, Emre 2004, 18; *kulâmeteyn* Mehmed Zihni, *Muktadab*, 32; *mu'teriz s. Ar. müennesi: mu'teriza*. “-r-”dan isim-i fail ifti'âl. ‘Karşı gelen, itiraz eden, mevâni’ ve müşkilât çıkarıcı, başkalarının kavil ve re'yinde bahane bulup muhalefet eden’. *cümle-i mu'teriza*: ‘Kelâmın sebkiyle münasebeti olmayıp bi'l-münasebe veya ibarenin birbirini îzâh için kelam arasına idhal olunan ve ekseriya kavseyin içine alınan cümle.’ *mu'teriza*. Ekseriya *cümle-i mu'terizayı* araya alan kavseyin (=iki yay) işareti: ( ). (ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türkî*, s. 1369).

⁵⁵ *Rusya resmi gazetesinin yazdığına göre (Vitisk) ve (Mvhylyb) ve (Minsk) eyâletlerinde olan mülkiye memurları bundan böyle asker kumandanları taht-ı idâresinde bulunacaktır ve eyâlet-i mezkûrede...* (2 Rebîu 'l-evvel 1278, Sayı: 238)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/2 Spring 2010

görülmektedir⁵⁶. Sayı ve yer ismi yay içine alınırken kişi adı tırnak işareti içine alınmıştır.

Latin harflerinin kabulü (1928)'den sonra da kullanılan işaretin kurallarına ilk olarak 1941 tarihli *İmlâ Kılavuzu*'nda rastlanır. *İmlâ Kılavuzu*'nun ikinci baskısında *parantez* veya *ayraç* işareti olarak adlandırılan yay'ın, cümle içinde geçen bir sözün cümleye bağlı olmayan açıklamasını veya başka dildeki karşılığını içerdiği söylenmiştir. Örnek gibi kullanılan ve dikkat çekmesi istenen kelimelerin de yay içine alınabileceği; madde sıralamasında sayı veya harflerin arkasına kapalı yayın getirileceği belirtilir⁵⁷.

Kılavuzlarda işarete *parantez* adından başka *ayraç* adının verildiği de görülmektedir⁵⁸. *Ayraç* kelimesi *ayır-* fiilinden türetilmiş alet ismidir. Başta kulağa da hoş gelen bu kelime karışmaya sebep olabilecek bir anlamdadır. Noktalama işaretlerinden virgöl, noktalı virgöl, kesme, yay, köşeli yay, taksim işaretleri *ayırma* işini yaparak *karışmayı önlemek* üzere kullanıldıkları için bu adın kapsamı geniştir. Adı geçen bütün işaretlere *ayraç* denilebilir. Bu yüzden bu çalışmada parantez işareti için *yay* adı, köşeli parantez için de *köşeli yay* adı tercih edilmiştir. İşaretler de şekilleri itibariyle *yayı* andırmaktadır.

Köşeli Yayın Tarihi

Bracket (destek, dirsek, kenet; yay, köşeli yay; raf, köşebent, kademe) veya *crotchet* (*crotche* 'kalça, kasık', *crotchet* 'tuhaf tutku, merak...') diye de adlandırılır. PARKES, köşeli yaya basılı kitaplarda rastlandığını; işaretin $\lfloor \rfloor$ ($\lfloor \rfloor$) yarım yay olarak kullanıldığını söyler (Parkes 1992, 303). İşaretin kapatma şekli] XVI'ncı yüzyılda başlık kelimesinin arkasından gelerek kelime ile açıklamayı ayırmak için kullanılmıştır (Parkes 1992, 288). XVI-XVII'nci yüzyıllarda açma yayı [gözden geçirme amaçlı kullanılmış, aynı yıllarda tiyatro metinlerinde sahne-rol açıklamaları köşeli yay içine alınmıştır.

⁵⁶ ...Fatihli «Mehmed Hikmet» imzasıyla idarehanemize vârid olan bir mektubda deniliyor ki: Gazete-i mu'teberenizin (101) numarolu nüshası münderecat-ı fevâid-i ğâyâtı cümlesinden olarak (bir böcek yuvası) ser-levhasıyla resim ve tarifi münderic böceğin vücûdu cenûbî Fransa ve İspanya'nın şimâline... (Ma'ârif, 13 Muharrem 1311 - 15 Temmuz 1309, (1893), Yıl: 3, Cilt 5, No: 105, s. 3)

⁵⁷ **parantez** veya **ayraç** TDK 1941 xxxix; **parantez işareti** TDK 1941 xliv.

⁵⁸ **parantez** TDK, ²1941, xliv; TDK, ⁷1962, xxvii; Özön 1963, xxxv; Tulum 1986, 53 (Yardımcı işaretler başlığı altında.); **parentez** Sander 1956, 237. **parantez** (**ayraç**) Gönülal 1961, 105-107; Demiray 1992, 44, Kalfa 2000, 338; **ayraç** (**parantez**) Hengirmen 2001, 68; **ayraç** Aydın ve Meydan 1991, 23, Çotuksöken 2005, 40, Eğitim Yayınları 1988, 34; Dil Derneği 2005, 80-82; N. Özön 1995, 63, TDK 1975, 37; **yay ayraç** Çotuksöken 2005, 40.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

XVII'nci yüzyılda sözlüklerde ekleme yapma amacıyla kullanılmıştır. XVIII'inci yüzyıl başlarında özellikle İngiliz matbaacılar sayfa numaralarını köşeli yay içine almışlardır (Parkes 1992, 55).

Osmanlıcada işarete *tefrikiye*⁵⁹ (=ayırıcı) adı verilmiştir. ŞEMSEDDİN SAMİ [1850-1904]'nin *Kâmus-ı Türki* adlı eserinde açıklamaları ve tartışmaları göstermek üzere, ALİ SEYDİ [1870-1919]'nin *Resimli Kâmus-ı Osmânî* [1906-1909] adlı eserinde fazladan açıklamaları içermek üzere kullanılmıştır (A. Koç 2008, 286-287).

1941 tarihli *İmlâ Kılavuzu*'nda yay ve köşeli yay "parantez" başlığı altında verilmiş ve köşeli yayın cümlede anlatılandan ayrı bir sözü çerçevelediği; cümle içinde rakam, harf, yıldız gibi işaretlerle verilen dipnotları çerçevelemek için kullanıldığı; yay ve köşeli yayın birbiri yerine kullanılabilmesi belirtilmiştir (TDK 1941, XLIV). GÖNÜLAL, işarete, dipnottaki açıklamasında, "büyük yay" dendiğini kaydetmiştir (Gönülal 1961, 105). EKER, işaretler arası benzerlik kurmuş ve noktalı virgülü kullanılışı itibariyle matematik işaretlerinden köşeli yaya, virgülü de yaya benzetmiştir. Yay içine alınarak ayrılmış ifadelerin yeni bir yay içine alınmasında köşeli yay'ın, kullanıldığını belirtmiştir (Eker 2003, 466). Burada köşeli yay dışta, öbür yay içte yer almaktadır. Köşeli yay'ın kullanıldığı yerlerle ilgili kurallar *köşeli parantez*, *köşeli ayraç*, *köşeli yay* gibi adlar altında aşağı yukarı birbirinin tekrarıdır⁶⁰.

Denden İşaretinin Tarihi

İşaret Türkçeye Tanzimat dönemi ile girmiş, ilk kez ŞEMSEDDİN SAMİ [1850-1904] tarafından tanıtılmıştır. İşaret, tırnak (*mümeyyize* başlığı altında) işaretinin altında bir kural olarak yer almıştır (Kalfa 2000, 328). *Yazım Kılavuzu*'nda ve başka yazım kılavuzlarında işaret kendi adı ile ayrı bir başlık altında veya tırnak başlığı altında yer almaktadır⁶¹.

⁵⁹ Şemseddin Sami 1303[1886], 22-23; Tahir Ken'an 2004, 43.

⁶⁰ **köşeli yay** TDK, ²1941, XLIV (Bu iki işaretin birbiri yerine kullanılabilmesi belirtilmiş.); **köşeli parantez** TDK, ⁷1962, xxvii; Tulum 1986, 54; Hengirmen 2001, 69; Karataş 1988, 33; Demiray 1992, 44; M. N. Özön 1963, XXXV; **köşeli ayraç** TDK, ⁸1975, 37; Aydın ve Meydan 1991, 23, Çotuksöken 2005, 41, Eğitim Yayınları 1988, 35; **ayraç** (N. Özön 1995, 63); **köşeli ayraç** Dil Derneği 2005, 82-83; Tulum, Nijat Özön, Demiray ve Karataş, köşeli yayı içte kullanır: ([ ]).

⁶¹ **denden** TDK, ²⁵2008, 44; N. Özön 1995, 62; **tırnak** başlığı altında "denden"; **denden imi** Çotuksöken 2005, 40; **tırnak** Gülensoy 2000, 354; Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*'nda tırnak işareti altında kural olarak yer almış, ayrı bir başlık verilmemiştir. bk. Dil Derneği 2005, 79.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Kesme İşaretinin Tarihi

Apostrof diye de adlandırılır⁶². PARKES, BRADLEY'den yaptığı aktarmaya göre, işaretin Yunanlıların kullanımına dayandığını, [İtalyan Kardinal Pietro] BEMBO [1470-1547] ve Aldus MANUTIUS [1450-1515] tarafından Yunanlıların kullandığı mantıkla (ses düşmesini göstermek üzere), PETRARCH [1304-1307]'in İtalyanca şiirlerinin Aldine (Aldus'un matbaası) baskısında (1494), kelimelerdeki ses düşmelerini göstermek üzere kullanıldığını aktarır (Parkes 1992, 51; 138). İşaretin asıl kullanılış amacı şiirde ses düşmesinin olduğu yeri göstermektir. Eski metinlerde noktalamanın okuyucunun metni okumasını kolaylaştırmak ve doğru düzgün seslendirmesine yardımcı olmak için yapıldığı göz önüne alındığında işaretin *okunmayacak* heceyi gösterdiği de söylenebilir.

Türkçede Latin harflerinin kabûlü (1928)'nden sonra kullanılmağa başlanmıştır. İşaret, önceleri sadece özel isimlere getirilen ekleri ayırmada kullanılmış, zamanla sayılara getirilen ekler de bu işaretle ayrılmıştır. Ekin batıdaki en eski kullanılış amacı *şiirde düşen heceyi göstermektir*. İşaretin Türkçede de bu amaçla kullanılmıştır. 1941 *İmlâ Kılavuzu*'nda "kesme" işareti olarak yer almıştır (bk. TDK, ²1941, XXXIV). İşaretin yazımı ilgilendiren kısmı⁶³ bir kenara bırakılırsa bu kurallar 1965 yılında basılan *Yeni İmlâ Kılavuzu*'na kadar aynı şekilde devam etmiştir (Zülfikar 2009, 35-48). Bu kılavuzda gelişen işaret aynı adla anılmış, ancak kurallarda değişiklikler olmuştur⁶⁴.

Yıldız (asterisk) * İşaretinin Tarihi

Kelimedен sonra dipnot işareti; kelimedен önce varsayım işareti olarak kullanılır⁶⁵.

⁶² [*<Yakın Lat. apostrophus < Yakın Grekçe Ἀπόστροφος (apóstrophos) "ünlü düşmesi, son ünlünün düşmesini gösterir" (F. apó- 'uzaklaştırma' + strophos 'şiir, kıta')]* (*The Oxford Dictionary of English Etymology*, s. 43). XVII. yüzyıl Fransızcasında *apostrophe* adıyla kullanılan işaret, Türkçede de bu adla kullanılmıştır, bu adlandırma Türkçeye Fransızcadan geçmiştir.

⁶³ Arapça, Farsça asıllı kelimelerde kendinden sonraki sesliye bağlanmadan okunması gereken hemze (ء) ve 'ayın (ع) harflerini göstermek üzere kullanılacağı kuralı.

⁶⁴ bk. **kesme** Gönülal 1961, 119-124, Hengirmen 2001, 65, Tulum 1986, 55; **kesme imi** Aydın ve Meydan 1991, 24, Çotuksöken 2005, 42, Dil Derneği 2005, 83-89, N. Özön 1995, 63-64; **kesme işareti** Eğitim Yayınları 1988, 36.

⁶⁵ **yıldız** (Demiray 1992, 44, Hengirmen 2001, 67, Karataş 1988, 34, Tulum 1986, 57) (Tulum, işareti *yardımcı işaretler* başlığı altında ele almıştır.); **yıldız işareti** (Eğitim Yayınları 1988, 37); Dil Derneği 2005, 90, **dipnot imleri** içinde.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Kelime batı noktalamasında *asterisk* olarak adlandırılır. *Oxford İngilizce Etimoloji Sözlüğü* kelimenin anlamını “yıldız şekilli nesne, işaret” olarak verir. (< Geç Latince L. *asteriscus* < Gr. *asteriskos*, < *aster* ‘yıldız’ kelimesinin küçültülmüşü *asteriskos* ‘yıldızcık’) (Onions, Friedrichsen ve Burchfield 1996, 57).

PARKES, işaretin metinde atlanılan, unutulmuş yerleri göstermek için kullanılmaya başladığı, sonradan, gönderme yapma işareti olarak da kullanıldığı bilgisini verir (Parkes 1992, 302). Yıldız işareti erken dönem ortaçağ yazmalarında (dokuzuncu yüzyıl öncesi ve onikinci yüzyıllara ait yazmalarda) görülür; sonraki metinlerde ise daha az rastlanır. Basma eserlerde ise (asıl işi olan) dipnot göstermek için kullanıldığı görülür. PARKES işaretin XVI-XVIII. yüzyıllara ait el yazmalarında ve bu dönemde basılan bazı eserlerde ‘yalandan hatalar/faraziyeler’ için kullanıldığını; bundan başka, sayfa kenarına yerleştirilen yıldız işareti ile, sahibi belli bir düşünceyi veya vecizeyi göstermek üzere kullanıldığını tespit etmiştir. Ortaçağ yazmalarında *obelus* adı verilen işaretin (†) ve yıldızın (*) sayfa kenarlarına, sayfa altına çıkarılan dipnotlara, eserlere gönderme yapmak üzere kullanıldığını da belirtir (Parkes 1992, 30; 57; 139).

Paragraf İşaretinin Tarihi

Paragraf işareti (§), *İmla Kılavuzu*’nda (TDK ²1941) ayrı bir başlık olarak ele alınmış ve şu kurala yer verilmiştir: “Paragraf işareti (§), ayrı ayrı maddeleri veya örnekleri saymadan birbirinden ayırmak için kullanılır.” Bu kuralın öbür kılavuzlarda da aynen tekrar edildiği görülmektedir⁶⁶.

Latince adı *paragraphus* olan bu işaret tarih boyunca yazılı ve basılı eserlerde değişik şekillerde kullanılmıştır: ¶ ¶ § § ¶ Bu işaret bir paragrafın ya da bölümün başladığını gösterir (Parkes 1992, 43-44). Osmanlı Türkçesinde *bend* diye adlandırılmıştır⁶⁷.

İşaret, içindekiler tablosu hazırlamada büyük kolaylık sağlar. Bu yüzden, basılı eserlerde numaralandırılmış paragraflarla hazırlanmış içindekiler tabloları kullanılmıştır. Bu yöntemin faydası, değişen sayfa numaralarına rağmen içindekiler tablosunun sabit kalmasıdır; çünkü her bir konu için bir numara verilir. Konu bu

⁶⁶ Bk. M. N. Özön 1963, XXXV, Karataş 1988, 34, Tulum 1986, 57; **paragraf işareti** TDK, ⁷1962, s. xxviii; **çengel işareti (paragraf)** TDK, ⁸1975, 37; Dil Derneği, **bölümce imleri** içinde 2005, 91; **paragraf (çengel) işareti** Demiray 1992, 44; **çengel işareti** Eğitim Yayınları 1988, 37; **çengel**, Hengirmen 2001, 67).

⁶⁷ Bk. Şemseddin Sami 1303 [1886], 22-23; Tahir Ken’an 2004, 43.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/2 Spring 2010

numara altında sayfalar dolusu işlenebilir. Konunun içindekiler tablosuna yerleştirilen numarası, sayfa numarası olmadığı için değişmeyecektir⁶⁸. Bu işareten başka *paraf* adı verilen işaret de kullanılmıştır: ¶ // (Latince *Capitulum* ‘kemik başı; kitabın bölümleri’ kelimesinin baş harfi) C harfine dikey bir fırça darbesiyle oluşturulmuş çizgi ile geliştirilmiş bir işarettir. İşaret, öbür harflere göre genişçe yerleştirilir ve yeni bir paragrafın, meselenin (konu, cümle vs.), şiirde yeni bir kıtanın veya bendin başladığını gösterir. Kâtipler iki taksim işareti (//)’ni bölüm başlığını işaret etmek için kullanmışlardır (Parkes 1992, 43; 305). Paragraf işareti bölümün başladığını gösterirken eski metinlerde bölümün bittiğini gösteren işaretler de kullanılmıştır. ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ Bu işaretlere *positura* adı verilmiştir (Parkes 1992, 306).

Kama (†) İşaretinin Tarihi

† Dagger (= kama, hançer; güney haçı (cruz); başvurma işareti (obelus)) Tarihi dilbilim kitaplarında bu işaretin dilde olmayan yapıları, kanıtlanmamış ve tartışma amacıyla öne sürülmüş kelimeleri göstermek üzere kullanıldığı (krş. *yıldız* işareti) belirtilmektedir. Bir kelimenin önünde bu işareti kullanmakla araştırmacı bu kelime şeklinin veya bu kelimenin var olduğuna inanmadığını gösterir⁶⁹. Hristiyan metinlerinde bir kişinin ölmüş olduğu, kişi adının önüne yerleştirilen kama işareti ile gösterilmiştir (Glaister 1996, 128).

obelus — † *obelus*: aslen sayfa kenarına yerleştirilen ve bitişiğindeki metinde bozulma (tahrif) olduğunu göstermeye yarayan işarettir. İşareti ilk olarak ARISTARCHUS [MÖ 220?-143?] *Homer* metninde şüpheli gördüğü pasajların yanında kullanmıştır⁷⁰. Sonradan, gönderme (atıf) işareti olarak veya metindeki bilgiye dikkat çekme amaçlı kullanılmaya başlandığı söylenir. Matematikte kullanılan bölme ÷ işaretine bu ad verilmiştir (Parkes 1992, 305).

Sarmaşık İşareti

☛ **Hedera** (=duvar sarmaşığı, ağaç sarmaşığı): sarmaşık yaprağına benzeyen bir semboldür. Antik çağlarda ara nokta

⁶⁸ Bu şekilde paragraf numaralandırması yöntemiyle hazırlanmış kitaplar için bk. Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*; A. von GABAIN, *Eski Türkçenin Grameri*; Nijat ÖZÖN, *Büyük Dil Kılavuzu* vb.

⁶⁹ [http://en.wikipedia.org/wiki/Dagger_\(typography\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Dagger_(typography))

⁷⁰ <http://en.wikipedia.org/wiki/Obelus>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

(=interpunct⁷¹) olarak, fakat sonradan noktalama sembolü olarak kullanılmıştır. Daha sonraları ise matbaacıların süs olarak kullandığı bir işaret olmuştur. PARKES, *hedera* (sarmaşık yaprağı)'yı batıdaki en eski noktalama işareti olarak kabul etmiş; MÖ ikinci yüzyıla ait yazmalarda görüldüğünü, yedinci sekizinci yüzyıllara ait yazmalarda metnin bölümlerinin başında veya sonunda görüldüğünü, XII'nci yüzyılda ve sonrasında işaretin bir noktalama işareti olduğunun daha iyi anlaşıldığını belirtmiştir. XVI'ncı yüzyılda matbaa harfleri arasında yerini alan işaretin eski aslı kullanılış amacına uygun olarak basılı kitaplarda şu amaçlarla kullanıldığını da tespit etmiştir: Paraf olarak, başlık sayfasının ilk satırının başında, kitapla ilgili bilgilerin basıldığı sayfanın başında ve bölüm başlıklarının yer aldığı sayfalarda. Bunun yanında sadece süs olarak kullanıldığı da olmuştur (Parkes 1992, 61; 171; 181).

Sonuç

Çalışmada, yazılı eserlerde karşılaşılan yirmi işaretin tarihi ele alınmıştır. Bunlar: *nokta*, *virgül*, *noktalı virgül*, *iki nokta üst üste*, *üç nokta*, *soru işareti*, *ünlem işareti*, *kısa çizgi*, *konuşma çizgisi*, *eğik çizgi*, *çift tırnak*, *tek tırnak*, *yay*, *köşeli yay*, *denden işareti*, *kesme işareti*, *yıldız (asteriks) işareti*, *paragraf işareti*, *kama* ve *sarmaşık işareti*dir.

Noktalama işaretleri geçmişten bugüne anlatılanın karışmasını önlemek ve yazılanın doğru bir şekilde anlaşılabilmesini, gelecek nesillere aktarılabilmesini sağlamak için kullanılmıştır. Milattan önce II'nci asırdan beri kullanılan noktalama işaretlerinin bugüne kadar gerek şekillerinde gerekse kullanılış amaçlarında değişiklikler olmuştur. Noktalama işaretleri için Milattan sonra V. yüzyıl, XI-XIII'üncü yüzyıllar arası ve matbaanın yaygınlaşması (XV. yy) önemli dönüm noktaları olmuştur. Milattan sonra, özellikle dini metinlerin, bunun yanında askerî ve edebî metinlerin doğru anlaşılabilmesi için yeni noktalama işaretleri geliştirilmiştir. Elle kağıda veya taşa yazılan metinlerin ulaştığı yeni nesiller, bunları okurken doğabilecek yanlışlıkları düzeltmek için noktalama işaretlerini kullanmayı gerekli görmüştür. Matbaanın gelişmesi ve

⁷¹*Interpunct* 'kelimeler arasına yerleştirilen nokta (•) veya sembol' "DONA•EIS•REQUIEM" cümlesinde görülen ortadaki noktalar gibi erken Latin el yazmalarında ve yazıtlarında kelimelerin birbirine karışmasını önlemek için kullanılmış işarettir. (Erken dönem Latin yazmalarındaki örnek kullanılışlar için bk. Parkes 1992, 263).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

yaygınlaşması, noktalama işaretlerinin geniş kitlelere ve değişik kültürlere ulaşmasını sağlamıştır.

Batıda noktalama işaretlerinin gelişme sürecinde kullanılmış amaçları, bütün işaretler incelendiğinde, şöylece sıralanabilir:

- Metnin seslendirilmesine yardım etmek,
- Okura yardım etmek (metnin yüksek sesle okunmasında okurun yanlışlık yapmasının önüne geçmek),
- Kendi anlayışını metne yüklemek,
- Anlamın belirginleşmesine yardım etmek.
- Durak yerlerini göstermek, soluk alma yerlerini göstermek,
- Anlamın karışabileceği yerlerde durakları göstermek,
- Sese duygu değeri yüklemek (soru, haykırış vs.),
- Alıntıları göstermek,
- Metindeki tahrifatı göstermek,
- Vurguyu göstermek,
- Dikkati çekmek,
- Düşen heceyi göstermek,
- Faraziyeleri göstermek,
- Ek açıklama yapmak, bilgi vermek.

Türkçede noktalama işareti kullanımı VIII'inci yüzyılda *iki nokta üst üste işareti* ile başlar. Mani ve Budist metinlerinde görülen *nokta* ve *üç nokta* işaretleri ve Arap harfli metinlerde görülen *secâvend harfleri* (sadece Kur'an'da kullanılır) ve süsleme çiçekleri, XIX'uncu yüzyıla kadar Türkçede kullanılan noktalama işaretleridir. XVIII'inci yüzyılda Latin metinlerinde görülen batı tipi noktalama işaretleri, Avrupa matbaalarında basılan Arap harfli Türkçe metinlerde görülmektedir. Arap elifbasının kullanıldığı XIX'uncu yüzyılda Şinasi *Şair Evlenmesi* adlı eserinde üç noktalama işareti kullanır: *yay*, *kısa çizgi* ve *nokta*. Şinasi bu işaretleri hangi amaçla kullandığını da eserinin başında açıklamıştır. Halit Ziya *Kavâid-i Lisân-ı Türki*'de altı işarete yer verir: *virgöl*, *noktalı virgöl* (*virgöl maa-nokta*), *iki nokta*, *soru işareti* (*istifhâm alâmeti*) ve *ünlem işareti* (*taaccüp alâmeti*). Noktalama işaretleri Şemseddin Sami ile hem sayı bakımından hem de örneklerle desteklenen kuralları bakımından Türkçede batı tarzı noktalamanın gelişmesine katkı sağlayacak şekilde genişlemiştir. Şemseddin Sami'nin eserinde şu işaretler bulunur: *virgöl* (*fâsıla*),

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

noktalı virgül (müfreze), nokta (kâta), iki nokta üst üste (şâriha), kısa çizgi (râbita), uzun çizgi (fârîka), yay (müteriza), köşeli yay (tefrîkiye), tırnak işareti (mümeyyize), soru işareti (istihâmiyye), ünlem işareti (ta'accübiye), üç nokta (nikât-ı takdîriye), paragraf (bend), yıldız.

Latin alfabesinin kabulü (1928)'nden sonra çıkarılan kılavuzlarda 1941 yılında yapılan ikinci baskıya kadar noktalama işaretleri görülmez. Ancak bu dönemde, Türk Dil Kurumu dışında noktalama ele alan çalışmalar yapılmıştır. 1941'den sonra gerek Kurum'un hazırladığı, gerek başka kişilerin hazırladığı kılavuzlarda noktalama işaretleri de yer almış; ancak ayrıca bir noktalama kitabı çıkarılmamıştır. Noktalama işaretleri yazım kılavuzunun içinde bir bölüm olarak yer alır.

Noktalama işaretlerinin burada sunulan kısa tarihi (işaretlerin doğuş serüveni, şekil ve kullanılış amacı değişiklikleri) okuyucunun işaretlerin kullanıldığı yerlere ilişkin bilgisini yerleştirmede yararlı olabilir. İşaretler bundan sonra da değişmeğe ve gelişmeğe devam edecek, bu işaretlere yeni işaretler, var olan kurallara yenileri eklenebilecektir.

KAYNAKÇA

- ABIFARES Huda Simitshuijzen. *Arabic Typography a comprehensive sourcebook*. London: Al Saqi Books, 2001.
- ALTIKULAÇ, Tayyar. «Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr.» *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2009: 268-269.
- ASLAN, Üzeyir. «Osmanlı Şiirinde 'nokta'.» *Kültür Tarihimize Gizli Diller ve Şifreler* içinde, yazar Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin, 294-310. İstanbul: Picus Yayıncılık, 2008.
- ATASOY, Faysal Okan. *Türkçede Noktalama Sorunlar Çözümler Teklifler*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktorluk tezi, İstanbul 2009 (Basılmamış).
- ATLIHAN, İbrahim. *Noktalama-İmlâ-Dilbilgisi-Kompozisyon*. İstanbul: Karaca, 1975.
- AYDIN, Mehmet - MEYDAN Hürdoğan. *Türkçe İmlâ Kılavuzu*. Ankara: Emek Yayın Dağıtım, 1991.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf. *Türkçe Yazım Kılavuzu*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2005.
- DEMİRAY, Kemal. *Temel Yazım Sözlüğü "İmlâ Kılavuzu"*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1992.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

- DERELİ, Ali. *Türkçe İmlâ (Yazım) Kılavuzu*. İstanbul: Salan Yayınları.
- DERGÂH YAYINLARI. *Doğru İmlâ Kılavuzu*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- DİL DERNEĞİ. *Yazım Kılavuzu*. 6. Ankara: Dil Derneği Yayınları, 2005.
- DIZDAROĞLU, Hikmet. *Tümcebilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.
- EDİSKUN, Haydar. *Türk Dilbilgisi Sesbilgisi-biçimbilgisi-cümlebilgisi*. 6. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- EDİSKUN, Haydar. *Yeni Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
- EĞİTİM YAYINLARI. *Yazım Kılavuzu*. Ankara: Eğitim Yayınları, 1988.
- EKER, Süer. *Çağdaş Türk Dili*. 2. Ankara: Grafiker Yayınları, 2003.
- EMRE, Ahmet Cevat. *Türkçe Sarf Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*. Çeviren Gülden Sağol, Erdal Şahin ve Nurgül Yıldız. Ankara: AKDITYKTDKY, 2004.
- ERER, Tekin. *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Kadar Türkiye'de Dil ve Yazı Hareketleri*. İstanbul: İktbal Kitabevi, 1973.
- GABAIN, A. von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın. Ankara: Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- GARİBOĞLU, Kemal. *Örnekli Kompozisyon Bilgileri Lise 1 2 3*. İstanbul: Serhat Kitap Yayın ve Dağıtım, 1988.
- GENCAN, Tahir Nejat. *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979. (İkinci b. *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2001).
- GLAISTER, Geoffrey Ashall. *Encyclopedia of the Book*. New Castle: Oak Knoll Press, 1996.
- GÖNÜLAL, İsmet. *Noktalama*. Ankara: Dün Bugün Yayınevi, 1961.
- GÜLENSOY, Tuncer. *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ, 2000.
- HENGİRMEN, Mehmet. *Yazım Kılavuzu Noktalama İşaretleri*. İstanbul: Engin Yayınları, 2001.
- KALFA, Mahir. *Noktalama İşaretlerinin Türkçenin Öğretimindeki Yeri ve Önemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosya Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi (Basılmamış)., 2000.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

- KARABIYIK, Erol Ünal. *Son Değişikliklere Göre İmlâ Kılavuzu*. Ankara: Üner Yayınları, 1987.
- KARATAŞ, Ahmet. *Türk Dilinde İmlâ ve Noktalama*. Çankırı: TC KKK Astsubay Hazırlama Okulu Komutanlığı, 1988.
- KOÇ, Aylın. «Noktalama işaretlerinin tarihçesi .» *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler* içinde, yazar Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin, 279-293. İstanbul: Picus Yayıncılık, 2008.
- MANGUEL, Alberto. *Okumanın Tarihi*. Çeviren Füsün Elioğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- MEHMED ZİHNÎ EL-HÂC. *al-Muntahab va al-Muktadab fî Kavâidi al-Sarf va al-Nahv*. İstanbul, 1332 [1913].
- MERRIAM-WEBSTER. *Webster's Seventh New Collegiate Dictionary*. Springfield, Massachusetts: G. & C. Merriam Company, 1963.
- MUALLİM NACİ [Ömer]. *İstilahat-ı Edebiye*. Çeviren Abdülkadir Hayber ve Alemdar Yalçın. Ankara: Akabe, 1310 [1893].
- NIŞANYAN, Sevan. *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. 2. İstanbul: Adam Yayınları, 2003.
- NUNBERG, Geoffrey. *The Linguistics Of Punctuation (=Noktalamanın Mantığı)*. Stanford: CSLI Center For The Study Of Language And Information, 1990.
- ONIONS, C.T., G.W.S. Friedrichsen, ve R.W. Burchfield. *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat. *Türkçe İmlâ Kılavuzu*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
- ÖZÖN, Nijat. *Büyük Dil Kılavuzu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal. *Edebiyatta Dil Kullanımları*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2001.
- PARKES, M.B. *Pause and Effect. An introduction to the history of punctuation in the West*. Burlington: Ashgate, 1992.
- SANDER, Mithat Sadullah. *Bütün Okullar İçin Yeni İmlâ Kılavuzu*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1956.
- ŞEMSEDDİN SAMİ. *Usul-i Tenkit ve Tertîb*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1303 [1886].

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

-
- ŞEMSEDDİN SAMİ. *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaâdet [İstanbul]: İkdâm Matbaası, 1317 [1901] [Tıpkıbasımı yayımlayan: Enderun Kitabevi, İstanbul 1989].
- ŞİNASI. *Şair Evlenmesi*. Çeviren Yayına hazırlayan: Fevziye Abdullah TANSEL. Ankara: Dün-Bugün Yayınevi, 1960.
- ŞİNASI. *Terceme-i Manzûme*. (Baskıya hazırlayan: Süheyl BEKEN), Ankara: Dün-Bugün Yayınevi, 1960.
- TAHİR KEN'AN. *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*. [İzmir : Vilayet Matbaası, 1309[1893]. 297 s.] Çeviren Leylâ Karahan ve Ülkü GÜRSOY. Ankara: Atatürk Kültür ve Dil Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- TDK. *İmlâ Kılavuzu - İmlâ Lügati'nin İkinci Basımı*. 2. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941.
- TDK. *İmlâ Kılavuzu - İmlâ Lügati'nin Üçüncü Basımı*. 3. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1948.
- TDK. *İmlâ Kılavuzu*. 7. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1962.
- TDK. *Yeni Yazım (İmla) Kılavuzu*. 5. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1970.
- TDK. *Yeni Yazım Kılavuzu*. 7. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973.
- TDK. *Yeni Yazım Kılavuzu*. 8. Düzenleyen Ömer Asım Aksoy. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.
- TDK. *Yeni Yazım Kılavuzu*. 9. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980.
- TDK. *Yeni Yazım Kılavuzu*. 10. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980.
- TDK. *Yazım Kılavuzu*. 25. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
- TEKİN, Talat. *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Ankara: Simurg, 1997.
- TILLOTSON, Dianne. «Punctuation.» *Medieval Writing*. 29 2 2005. <http://medievalwriting.50megs.com/scripts/punctuation/punctuation2.htm> (7 10, 2009 tarihinde erişilmiştir).
- TRUSS, Lynne. *Eats, Shoots and Leaves The Zero Tolerance Approach to Punctuation (=Yer, Vurur ve Terk Eder//=Yaprakları ve ağacın yeni sürgünlerini yer Noktalamaya hoşgörüsüz yaklaşım)*. New York: Gotham Books, 2006.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

- TULUM, Mertol. *Yeni İmlâ Kılavuzu*. İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986.
- TÜRE, Fatma ve Turgut KUT. *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya. *Kavâid-i Lisân-ı Türkî [Türkçe Dil Bilgisi]*. (Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1302 [1885]); Çeviren Kaya Türkay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Wikipedia. «Dagger (typography).» *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. 2 4 2010. [http://en.wikipedia.org/wiki/Dagger_\(typography\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Dagger_(typography)) (4 6, 2010 tarihinde erişilmiştir).
- Wikipedia. «Exclamation mark.» *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. 5 4 2010. http://en.wikipedia.org/wiki/Exclamation_mark (4 6, 2010 tarihinde erişilmiştir).
- Wikipedia. «Guillemet.» *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. 27 3 2010. <http://en.wikipedia.org/wiki/Guillemet> (4 6, 2010 tarihinde erişilmiştir).
- Wikipedia. «Hyphen Origin and history of the hyphen.» *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. 23 3 2010. http://en.wikipedia.org/wiki/Hyphen#Origin_and_history_of_the_hyphen (4 6, 2010 tarihinde erişilmiştir).
- Wikipedia. «Obelus.» *Wikipedia, the free encyclopedia*. 23 3 2010. <http://en.wikipedia.org/wiki/Obelus> (4 6, 2010 tarihinde erişilmiştir).
- Wikipedia. «Parenthesis (rhetoric).» *Wikipedia, the free encyclopedia*. 28 2 2010. [http://en.wikipedia.org/wiki/Parenthesis_\(rhetoric\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Parenthesis_(rhetoric)) (4 6, 2010 tarihinde erişilmiştir).
- WOODS, Geraldine. *Webster's New World Punctuation: simplified and applied (=Webster'in Yeni Dünya Noktalaması: basitleştirilmiş ve uygulamalı)*. NJ: Wiley Publishing, 2006.
- YILDIZ, Nuray. *Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antikçağ Kütüphaneleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.
- ZÜLFİKAR, Hamza. «Kesme işaretinin kullanımında dünden bugüne yaşanan gelişmeler.» *Türk Dili* (Türk Dil Kurumu Yayınları), no. 691 (7 2009): 35-48.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

ZÜLFİKAR, Hamza. *Yüksek Öğretimde Türkçe Yazım ve Anlatım*.
Ankara: Gül Yayınları, 1985.